

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Bahar/Spring, 2022, 9 (1), 323-352

DİN EĞİTİMİ ÇERÇEVESİNDE İBADETLERİN, İRADE EĞİTİMİ VE ZAMAN YÖNETİMİYLE İLİŞKİSİ

The Relationship of Worship with the Education of the Will and Time Management in the Framework of Religious Education

Hakan ÖZKAN

Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
hakan.ozkan@medeniyet.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-2023-6873

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 14/04/2022
Kabul Tarihi / Accepted: 21/06/2022
Yayın Tarihi / Published: 30/06/2022
Cilt / Volume: 9
Sayı / Issue: 1
Sayfa / Pages: 323-352

Atıf / Cite as: Özkan, Hakan. "Din Eğitimi Çerçevesinde İbadetlerin, İrade Eğitimi ve Zaman Yönetimiyle İlişkisi" [The Relationship of Worship with the Education of the Will and Time Management in the Framework of Religious Education]. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 9/1 (2022), 323-352. Doi: <https://www.doi.org/10.17859/pauifd.1101400>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Ithenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 9 (1) 2022: 323-352
**DİN EĞİTİMİ ÇERÇEVESİNDE İBADETLERİN, İRADE EĞİTİMİ VE ZAMAN
YÖNETİMİYLE İLİŞKİSİ***

Hakan ÖZKAN**

Öz

Yaratıcıyla bağ kurma vesilesi olan ibadetin, manevi kazanımları yanında maddi faydaları da bulunmaktadır. Çalışmada, İslamiyet'in temel esaslarından olan namaz, oruç, hac ve zekat ibadetinin insana kazandıracığı manevi tatminin ötesinde bireyin iradesini eğitmesi ve olgunlaştırması, zaman yönetimine katkısı din eğitimi perspektifinden değerlendirilmiştir; 2018 yılında hazırlanan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi 4-8. sınıflar öğretim programı konu bağlamında genel hatlarıyla incelenmiştir. Din eğitimi açısından ibadetlerin farklı yönleriyle ele alınması, çeşitli etki ve uygulamalarına katkı sağlayacaktır. Çalışmada, irade eğitimine ve zaman yönetimine katkısı nedeniyle İslam dininin namaz, oruç, hac ve zekat ibadetleri tercih edilmiş; nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Çalışma neticesinde; ibadetler aracılığıyla insanın irade yönetimini geliştirdiği, düşünce ve eylemin, inanç ve uygulamanın bağını kurmasına yardımcı olduğu; sadece ibadet zamanını yönetmekle kalmayıp vaktini doğru yönetmesine katkı sunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din eğitimi, ibadet, zaman, irade, irade-zaman eğitimi ve yönetimi.

**The Relationship of Worship with the Education of the Will and Time
Management in the Framework of Religious Education**

Abstract

Worship, a means of connecting with the God, has material and spiritual benefits. Apart from the spiritual satisfaction that prayer, fasting, pilgrimage, and zakat, which are the basic principles of Islam, will bring to people, the study evaluated the training and maturation of the individual's will, as well as its contribution to time management, from the perspective of religious education. While doing so, the Religious Culture and Moral Knowledge Lesson curriculum for the fourth and eighth grades prepared in 2018 was specifically and broadly examined. In terms of religious education, the various aspects of worship, as well as the evaluation of their effects and achievements, will contribute to today's education and training understandings and achievements. The study preferred Islamic prayer, fasting, pilgrimage, and zakat prayers due to their contribution to training and time management, and the document analysis technique, one of the qualitative research methods, was used. The study improves people's will management through worship and aids in establishing the link between thought and action, belief and practice. It can be suggested that it not only organizes the prayer time but also contributes to proper time management.

* Yazar makalede *Etik Kurul İzni* gerektirecek bir durum bulunmadığını ve bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

** Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, hakan.ozkan@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2023-6873

Keywords: Religion education, worship, time, will, will-time training and management.

Structured Abstract:

Man, who is the addressee of the revelation, has a distinguished position on earth with his mind and will. According to Islam, man, who is a free and responsible being composed of soul and body, has responsibilities towards his Lord, himself, other people and his environment. Islam; advises people who have a reason, consciousness, and will to read, think, evaluate time correctly, and continuously improve, not to have two days equal to each other, to use their will and time correctly. Opportunities and abilities given to human beings from birth are not alone enough to determine the right and truth and to comply with it. Allah has sent a book to guide man and prophets as an example of the practice. Divine messages guide people's search for meaning and help them lead a correct and balanced life. Lifelong education, which begins at birth, plays a dominant role in human development. Human beings are in a structure suitable for education and development. Education; affects the formation of personality as well as improving the emotion, thoughts and behavior of the person. The main purpose of education and religious education is to provide people with useful knowledge and values, to keep them away from harmful ones, and to support the formation of the self. The guidance of the revelation is needed in the correct determination of the benefit and harm, good and evil. Without revelation, people cannot reach the knowledge that will bring them peace and happiness in this world and the hereafter with pure reason. Man is a part of a great whole, everything in the universe has a relationship with each other, and everything is connected with the creator. Religion provides a meaningful life to people by establishing a connection with them before and after life and contains teachings that will bring peace and happiness. Time is a valuable opportunity given to man, as well as a part of the test. One of the keys to success and peace is to use time correctly and efficiently. Religion guides people in their life journey by determining how life, which consists of a limited time, should be evaluated and what the priorities are. Worship, which is an indicator of servitude, keeps people's relationship with their Lords alive and strengthens faith. While showing his loyalty and gratitude to his Lord through worship, man strengthens his will, and trains and directs it by not giving in to the lowly desires of his soul. Will is defined as the freedom of choice to do or not to do something, the ability to make decisions. Man can show a tendency towards good or evil due to his nature and testing. The individual lowers his value when he is subject to the nafs' despicable wishes; When subject to sacred messages, it increases its value and maintains its moral development. Although divine consent is essential in worships that heal many materials and spiritual diseases of man, people's will train and time management is supported by surrendering to holy orders. Prayer, fasting, pilgrimage, and zakat, are the five basic principles of Islam; It affects the material life, time, and will of the person as much as it directs the spiritual life of the person. Worship performed with the consciousness of servitude is in a mutual interaction with will and time management. Worship not only guides people to use the will in the right way but also provides the necessary planning and discipline to evaluate time capital. Worships, which is a divine tool and method for the training of the will, prevent inertia and laziness; It offers a positive perspective for people to use their time

with works that will be beneficial to themselves and their environment. Human frustration can be associated with spending less time on good work. Order, discipline, and stability can be achieved as a result of conscious and planned work.

Keywords: Religion Education, Worship, Time, Will, Will-Time Training and Management

Giriş

İslam'a göre insan, rabbine kulluk yapma potansiyeliyle yaratılmış, akıl ve irade sahibi mükerrer bir varlıktır. İnsan, sorumluluk bilinciyle hayatı değerli ve anlamlı görerek, özgür iradesiyle tercih yapmakta ve eylemlerini sürdürmektedir.¹ Din, insanın düşünce, duygu ve davranışlarını şekillendirmekte; şahsiyet oluşumuna katkı sunmaktadır. Dini terminolojide ibadet, Allah'ın sevgi ve rızasını kazanmak niyetiyle gerçekleştirilen eylemlerdir. İbadet, din ve eğitimi için kök değerlerden biridir; hayatın öncesi ve sonrasıyla doğru bir ilişki kurulması, varlığa doğru bir anlam yüklemekle mümkün olabilmektedir. İbadetler, yaratıcıyla kurulan bağ olduğu kadar öğretici yönü de bulunan kutsal mesajlardır. İbadetler, insana çok yönlü bir kazanım imkânı sunmakta, dünya ve ahiret hayatının başarı ve mutluluğuna zemin hazırlamaktadır.

Hayatı anlamak ve anlamlandırmakla görevli insan,² birçok açıdan sınırlı ve zayıf bir varlıktır; beşer, kendisinden güçlü ve yüce bir varlığa sığınma ve bağlanma ihtiyacı hissetmektedir. Benliğe hâlel getirmeksizin, saygı, sevgi ve irade temelinde bağlanmak ve mensubiyet, özgürlük kadar doğal bir ihtiyaçtır.³ İnsan, adanabileceği, kendisine güven verecek ve istikrarlı bir hayat yaşamasına yardımcı olacak bağlanma odağı aramaktadır.⁴ İnsanlar sadece birtakım şeylere inanmaya davet edilmediği gibi; ibadetler de belirli zamanla, mekanla, toplulukla ve davranışlarla sınırlı değildir.⁵

Eğitim; bireyin düşünce, duygu ve eylemlerinde bilinçli olarak istedik değişim oluşturma süreci olarak tanımlanmaktadır.⁶ İnsan hayat boyu eğitimle iç içedir. “Din eğitimi, bireyin dînî davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istedik değişme meydana getirme sürecidir.”⁷ Dinin temel prensiplerinden olan canın, aklın, neslin ve malın korunması; irade-zaman eğitimi ve yönetimiyle yakından ilgilidir. İnsanı konu edinen din ve eğitiminin, ibadetlerdeki farklı ve öğretici boyutları

¹ Victor E. Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, çev. Selçuk Budak (İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2018), 144.

² Bekir Onur, *Gelişim Psikolojisi: Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm* (Ankara: İmge Yayınları, 2000), 382.

³ Ayhan Öz, *Din Eğitimi ve Birey Oluşun İmkânı* (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2020), 249-253.

⁴ Öz, *Din Eğitimi ve Birey Oluşun İmkânı*, 106-107.

⁵ Celaleddin Vatandaş, *Yol Ayrımı* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2015), 251.

⁶ Selahattin Ertürk, *Eğitimde Program Geliştirme* (Ankara: Meteksan Baskı, 1994), 12; Mehmet Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler* (İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015), 5.

⁷ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2010), 23.

incelemesi; insandan beklenen şahsiyet olgunluğuna destek olacaktır. Din eğitiminin temel işlevlerinden bir kaç, insanın benliğinin oluşmasına, ahlaki değerlerin içselleştirilmesine, bireysel ve toplumsal hayatın idame ettirilmesine yardımcı olmaktadır.⁸ Hayatla iç içe bulunan İslamiyet'te ibadetler, nefis ve zaman eğitimiyle bireyin ve toplumun hayatına huzur, güven, düzen ve disiplin katmaktadır.

İnsanın, kendisine, topluma, çevresine ve en önemlisi rabbine karşı sorumlulukları vardır. İslamiyet, bu sorumlulukları tevhid düşüncesi temelinde bir ve bütün olarak değerlendirmekte, birini diğerinden bağımsız ve farklı görmemektedir. İbadetler vasıtasıyla ilahi misakını kuvvetlendiren insan, yaratıcısıyla ilişkisini geliştirdiğinde dünya ve ahiret hayatının mutluluğuna erişebilmektedir. Din eğitimi boyutuyla ibadetler insanın kutsal ile bağ kurmasına aracılık ederken, bireyin kişisel ve toplumsal hayatına katkı sunmakta mıdır; hayatın düzenlenmesine, irade ve zaman yönetimine ve eğitimine destek olmakta mıdır; 2018 yılında hazırlanan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi 4-8. sınıflar öğretim programının ibadet konu içerikleri insanın irade ve zaman yönetimiyle ilişkilendirilmiş mi soruları; çalışmanın problemi oluşturmaktadır. Ömrü, ecel ile sınırlı olan insan için irade-zaman eğitimi ve yönetimi, önceden olduğu gibi bugün de önemlidir. Vaktin değerlendirilmesi, planlanmasını ve etkin kullanımını gerektirmektedir. Bu çalışmanın amacı; dünya ve ahiret hayatında güzelliklere talip olan insanın, ibadetler ile zamanı ve iradesini yönetmesine yardımcı olacak bilgi, bilinç ve alışkanlıkları kazanması için teorik alt yapıya kavuşmasına destek olmaktadır. İbadet, insanın rabbiyle ilişkisini tazeleme ve kuvvetlendirmesine yardımcı olduğu gibi içgüdülerinin ve fizyolojik ihtiyaçlarının yönetimine, vaktin değerlendirilmesine, toplumsal ilişkilerin gelişmesine ve çevreyle uyumlu bir hayata da kılavuzluk etmektedir. Çalışma; ibadetlerin, insanın irade-zaman eğitimi ve yönetimini desteklediği ve geliştirdiği varsayımı üzerine kurulmuştur.

Çalışma; İslam dininin namaz, zekat, oruç ve hac ibadetleri ile sınırlandırılmıştır. Bu çalışmada İslamiyet'in esası kabul edilen bu ibadetlerin insanın irade-zaman eğitime ve yönetimine etkisi değerlendirilecek; 2018 yılında hazırlanan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi 4-8. sınıflar öğretim programı konu bağlamında genel hatlarıyla incelenecektir. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi tekniği kullanılarak hazırlanmıştır. Doküman analizi; araştırılan ve incelenen olgu hakkındaki materyallerin, bilgi ve belgelerin tasnif, değerlendirilme, analiz edilme, betimlenme ve yorumlanma süreçlerini ihtiva etmektedir.⁹ İbadetlerin, irade ve zaman eğitime etkisi, din ve eğitimi açısından değerlendirilmesi ve incelenmesi gereken konulardan biridir. İbadet, insanın rabbiyle iletişimde kişiye huzur ve güven verdiği gibi bireyin kendisiyle iletişimde, nefis

⁸ Şakir Gözütok, *İslam Medeniyetinde Eğitim Felsefesi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2019), 58; Mahmut Çamdibi, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003), 87; Bayraktar Bayraklı, *İslamda Eğitim Anlayışı* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2009), 106; Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988), 28-29.

⁹ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Nobel Yayınları, 2002), 94.

terbiyesi ve zaman yönetimini öğrenmesinde de etkili olmaktadır. 2018 yılında hazırlanan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi 4-8. sınıflar öğretim programının amaçları; öğrencilerin bireyselliğine ve gelişim düzeylerine uygun ahlaki bir bütünlük oluşturmak, öz güveni ve öz disiplini desteklemek, gündelik hayatın zaruri ihtiyacı olan temel düşünme yeteneği kazandırmak¹⁰ şeklinde açıklanmaktadır. Din, ibadetler aracılığıyla insanın iradesinin eğitimine ve nefsin terbiye edilmesine imkan sağlamaktadır. Bilinen ve uygulanan değerler öz güveni ve gelişimi desteklemekte, bireye şahsiyet kazandırmaktadır.

1. İbadet

İnsanı maddi ve manevi kirlere temizleme vesilesi olan din; inanç, ibadet ve ahlak öğretilerinin bütünüdür. Mükerrer ve mesul bir varlık olarak yaratılan insanın; yaratıcıya, kendisine, diğer insanlara ve çevresine karşı sorumlulukları vardır. Evrende kendi haline bırakılmayan insanın ilk ve öncelikli sorumluluğu, rabbine karşı iman ve ibadet sorumluluğudur. İbadetler, insanı rabbine yaklaştırırken aynı zamanda eğitmekte; bireysel ve toplumsal hayata katkı sağlamaktadır. İman, ibadete dayanak oluştururken, ibadet de aynı şekilde imanı kuvvetlendirmekte, ruhi ve ahlaki gelişimi desteklemektedir.¹¹

İslam'a göre evrende bulunan her şey insana hizmet etmekle,¹² insan ise Allah'a kulluk ile görevlidir.¹³ Sözlükte, boyun eğmek, itaat, kulluk anlamına gelen ibadet; yaratıcıya teslimiyeti, saygı ve sevgi ile O'na itaat etmeyi ifade etmektedir.¹⁴ İslamiyet'te ibadet salt belirli eylem ve şekillerle sınırlı değildir; Allah'ın rızasına uygun yapılan her iş ibadet değerini kazanmaktadır. İbadette asıl gaye, Allah'ın rızasıdır.¹⁵ Şirk ve riya, ihlas ile örtüşmemekte; taatler, dünyevi faydalara indirildiğinde anlam ve değerini kaybetmektedir. İbadetlerin, uhrevi kazanımlarına ilaveten dünyevi faydaları da bulunmaktadır. İslamiyet'te beden ve ruh, birbirinden ayrı düşünülmediği gibi insan ve toplum da birbirinden bağımsız değildir. Toplum hayatını etkileyen eğitim ve kültür, bireyde başlasa da sonuçları toplumla ilişkilendirilmektedir.

İslamiyet; inancı, düşüncesi, davranışı ve ahlakıyla bütünlük arz eden; insanın maddi ve ruhi yönlerini gözeten, fizyolojik ihtiyaçlarını ve içgüdülerini tatmin eden ilahi bir nizamdır. İbadetler; şükür, zikir, sadaka, vefa, vuslat, irtibat gibi bireysel kazanımlara ilaveten; birlik, beraberlik, dayanışma, yardımlaşma, ülfet ve isar gibi birçok değere kaynaklık etmektedir. İbadet, hayat boyu kulluğun bir yansıması;

¹⁰ Milli Eğitim Bakanlığı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar Öğretim Programı* (2018), 1-2.

¹¹ *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, çev. Hayreddin Karaman - Mustafa Çağrırcı - İbrahim Kafi Dönmez - Sadrettin Gümüş (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), el-Bakara 2/277.

¹² el-Bakara 2/29; İbrâhîm 14/34.

¹³ Ez-Zâriyât 51/56.

¹⁴ Mustafa Sinanoğlu, "İbâdet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 42/488-491.

¹⁵ el-Fâtiha 1/5.

eğitim, sürekli bir gelişim vesilesidir. Bilgi, bilinç düzeyine eriştiğinde ve içselleştirildiğinde canlılık kazanmaktadır. Bilinen fakat uygulanmayan değerler, insanın sorumluluğunu artırmaktadır. İbadeti olmayan bir din yoktur; İslamiyet, mutlu bir hayat için insanın yüce bir varlığa bağlanma ihtiyacından ve zaruretinden bahsetmektedir. İbadetlerin nasıl yapılacağı İslam hukukunun konusunu oluştururken; ibadetlerin insanı eğiten ve geliştiren yönleri, eğitimin bir konusu olarak din eğitimi alanında incelenmektedir. İnsanın değişimi ve gelişimi; düşünce, duygu ve davranışlarının değişimi ve gelişimiyle mümkün olabilmekte; eğitim, bireyin ve toplumun geleceğinde önemli bir rol üstlenmektedir. İbadet, inananların yaratıcıyla ilişkisine derinlik kazandırırken; bilgi ve eğitim, bilinç ve samimiyete aracılık etmektedir.

Din eğitimi dersleri, ibadetlerin öğretilmesinde başat bir role sahiptir. Ailede başlayan din eğitimi, okullardaki derslerle devam etmektedir. Türkiye'de 2018 yılında hazırlanan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi 4-8. sınıflar öğretim programının içeriği hazırlanırken dinler, betimleyici bir yaklaşımla; İslamiyet, dinin kendi temel kaynakları referans alınarak, kök değerlerle birlikte dinler açılımlı ve mezhepler üstü bir yaklaşımla öğretime konu edilmiştir.¹⁶ DKAB dersini ibadetlerin irade eğitimi ve zaman yönetimiyle ilişkisi bağlamında incelediğimizde aşağıdaki değerlendirmeleri yapmamız mümkündür. Programın 4. sınıf 2. ünitesinde İslam'ın şartları açıklanırken namaz, oruç, zekat ve hacdan genel olarak bahsedilmektedir. Programın 6. sınıf 2. ünitesinde İslam'da namaz ibadetinin önemi, ayet ve hadislerden örneklerle açıklanmakta; namazın insanın ahlaki gelişimi üzerindeki etkisine değinilmekte; camilerin toplumsal fonksiyonundan ve cemaatle namazın öneminden bahsedilmektedir.

5. sınıf 2. ünite de ramazan ve oruçtan genel hatlarıyla bahsedilmektedir. Ünite açılımlında "Kültürümüzde Ramazan ve Oruç" başlığı altında; alıştırma orucu olarak tanımlanan tekne orucundan bahsedilerek, küçük yaşlarda irade ve ibadet eğitimine başlangıç yapıldığı anlatılmaktadır. İnsanın günlük yemek rutinini değiştiren sahur, bireyi zaman ve irade eğitimine tabi tutmaktadır. Tutulan ilk oruçla ilgili sabırlı ve iradeli olması nedeniyle çocuklara hediye ve harçlıklar verilmesi de ibadeti sevdirmeye ve irade eğitimini desteklemeye yönelik bir uygulama olarak zikredilebilir. 8. sınıfın 2. ünitesi "Zekat ve Sadaka" dır. İlahi rıza için zekat ve sadaka gibi yollarla sahip olunan malın harcanması; duygu ve düşünce yönüyle insanı geliştirmekte, ahlaken olgunlaştırmakta, iradesini kuvvetlendirmekte, huzur ve mutluluğunu artırmaktadır.

7. sınıf 2. ünite de "hac ve kurban" bahsi işlenmektedir. Ünite de Müslümanın hac ibadeti vesilesiyle dini düşünce, duygu ve davranışlarının güçlendiğinden, ibadetleri yerine getirme konusunda güçlü bir bilinç oluşumunu desteklediğinden bahsedilmektedir. 6. sınıf 3. ünite de "Zararlı Alışkanlıklar" konusunda bağımlılık

¹⁶ Milli Eğitim Bakanlığı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar Öğretim Programı* (2018), 8.

oluşturan zararlı maddelere yer verilmekte; özentî, arkadaş çevresi, iradeye hakim olamamak ve bilinçli davranmamak bağımlılığın sebepleri olarak açıklanmaktadır. 7. sınıf 3. ünite de ahlaki davranışlar bahsi vardır. Ünite de güzel ahlaka örnek olacak düşünce, duygu ve davranışlardan bahsedilmektedir. 8. sınıf 1. ünite "Kader İnancı" dir. Ünitenin "İnsanın İradesi ve Kader" başlığında iradeye yer verilmektedir. Zararlı alışkanlıkların ve ahlaki davranışların temelinde insanın hür iradesi ve tercihleri bulunmaktadır. Zararlı ve güzel alışkanlıkların anlatımında iradenin önemi, eğitimi ve yönetimiyle ilgili bilgilerin paylaşılması doğruya yönelmeyi destekleyecektir. İlköğretim DKAB dersindeki ibadet konuları, İslam dininin ibadetlerini tanıtmaya ve onların hikmetlerini açıklamaya yönelik genel bilgilerden oluşmaktadır. Din eğitimi derslerinde ibadetin irade eğitimi ve zaman yönetimiyle ilişkilendirilerek anlatılması daha faydalı olacaktır.

2. Zaman, İrade ve Eğitim

Arapça'da zaman; vaktin azlığını ve çokluğunu belirten isim anlamında kullanılmaktadır.¹⁷ Ay ve Güneş gibi gök cisimlerinin hareket ölçüsü olan ve Kur'ân-ı Kerîm'de evren ve insan merkezli bir kavram olarak zikredilen zaman;¹⁸ geçmişten geleceğe doğru kesintisiz bir şekilde devam eden, bireyin kontrolü dışında ve farklı boyutları olan bir süreçtir.¹⁹ Zaman; farklı boyutları nedeniyle fizik, psikoloji, sosyoloji ve ilahiyat gibi alanların çalışma konusu olmaktadır. Platon'a göre zaman; insan usunun mevcudatı aynı anda bütün olarak kavrayamaması nedeniyle idealar dünyasının yetkinlikten yoksun bir taklididir.²⁰ Fizikte; matematiksel hesaplamalarla birlikte ölçülebilen, hesaplanabilen, evrende tekdüze şekilde yayılmış tek biçimli bir sürekliliktir.²¹ Sosyolojide zaman; olayların birbirini takip etmesi ve değişimle ilişkilendirilerek "toplumsal bir kurum, toplumsal bir fenomen" olarak kabul edilmektedir.²² Her disiplin kendi faaliyet alanı ve yöntemleriyle kavramları farklı algıladığından zamanın genel ve net bir tanımını yapmak mümkün olmamaktadır.²³ Fiziksel zaman herkes için aynı olsa da (mutlak, objektif), insanın psikolojik ruh haline göre (izafi, subjektif) bireysel farklılıklar gösterebilmektedir.²⁴ Sonlu ve sınırlı olan,²⁵

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414 h./1994 m.), "Zaman", 13/199.

¹⁸ İlknur Demir, *İslam Kelamında Zaman Kavramı* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 6-11.

¹⁹ H. W. Smith, *Hayatı ve Zamanı Yönetmenin 10 Doğal Yasası*, çev. Aslı Cingil Çelik (İstanbul: Rota Yayın Yapım Tanıtım, 1998), 24.

²⁰ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 943.

²¹ Norbert Elias, *Zaman Üzerine*, çev. Veysel Atayman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000), 62, 109, 153.

²² Ejder Okumuş, "Zaman Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/2 (2010), 143.

²³ İsmail Türkmen, *Yönelimsel Zaman ve Yetki Devri Açısından Yönetimde Verimlilik* (Ankara: MPM Yayınları, 1999), 2.

²⁴ el-Bakara 2/259; Yûnus 10/45; et-Tevbe 9/118; el-Mü'minûn 23/112-114; Mehmet Gürbüz, Ahmet Hamdi Aydın, "Zaman Kavramı ve Yönetimi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/2 (2012), 1-9.

²⁵ Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, çev. Nazife Şişman (İstanbul: 1985), 133-137.

varlığın ve devamının ölçüsü kabul edilen zaman;²⁶ birey, toplum, din ve medeniyetler için farklı çağrışımlar yapabilmektedir.²⁷ İnsan, zamana göre ve zaman içerisinde yaşamakta, yetişmekte; hayatını zamana göre planlamakta, zamanı ve iradesini kullanmakta; nereden geldiğini ve nereye gideceğini, hayatın anlamını merak etmektedir. Birey, evreni ve olayları zaman ve mekan boyutuyla düşünmektedir.²⁸

Zamanın varlık ve mahiyetiyle ilgili tartışmalar, m. ö. IV. yüzyıldan bugüne devam edegelmektedir.²⁹ Zaman, kadim medeniyetlerden günümüze insanın ilgilendiği konular arasında yer almış, tanımlanmaya, anlaşılmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Zamanın değerlendirilmesi öncelikle tespitini ve ölçümünü zorunlu kılmaktadır; bilinmeyen ve takvimlendirilmeyen zamanın doğru kullanımı mümkün olmamaktadır. Zaman bilincine sahip olan insan, akli ve iradesiyle vakti değerlendirebilmekte, zamanla bütünleşen ibadetler aracılığıyla bireysel ve toplumsal hayat şekillenmektedir.³⁰ Kur'ân-ı Kerîm, hayatın zaman üzerine bina edildiğini, başıboş ve ölçüsüz yaşamın değersizliğini açıklamaktadır.³¹ Yaşam; zaman, mekan ve hareket ile sınırlanmakta ve bütünsellik arz etmektedir. "Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O'ndan ister (O'na muhtaçtır). O her an yaratma halindedir."³² ayeti, Allah'ın her vakit eylem halinde olduğunu hatırlatmakta; insanın, sorumluluğuyla bağlantılı olarak sürekli eylem halinde olmasını, zamanını ve iradesini doğru kullanmasını öğütlemektedir. İnsana tüm eşyanın bilgisini ilham eden Allah, hayatın devamlılığıyla ilişkilendirdiği zamanın kıymetinin doğru takdir edilmesini, ibadetler aracılığıyla zamanın yönetilmesini öğütlemektedir. Zamanın insana yüklediği sorumluluklar vardır. Zaman medeniyeti çağrışımı yapan İslamiyet'te³³ ibadetlerin vakitle yakın bir ilişkisi mevcuttur; din ve hayat zamandan bağımsız değildir.

Kur'ân-ı Kerîm'de zaman kelimesi geçmese de onun yerine zamanın farklı boyutlarını ve vakit dilimlerini ifade eden dehr, saat, ân, hîn, yevm, leyl, nehâr, fecr, asr, duhâ, huld kelimeleri zikredilmekte; ayetler yaratıcının, gök cisimlerine, insanı ve hayatı programlamasına yardımcı bir fonksiyon yüklediğine işaret etmektedir.³⁴

²⁶ Ebu'l-Berekât el-Bağdadî, *Kitâbu'l-Mu'teber fi'l-Hikme* (Haydarabad: Dâiratu'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1357-1358), 3/36-41; Davud-u Kayserî, *er-Resâil*, haz. Mehmet Bayraktar (Kayseri: 1997), 168.

²⁷ İbn Sina, *Kitabü'Şifa Fizik I*, çev. Muhittin Macit, Ferruh Özpilavcı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004), 189-197; Fahri Kayadibi, "Sürekli Eğitim Açısından Zamanı İyi Değerlendirmenin Önemi", *Istanbul Journal of Sociological Studies* 42 (2010), 80.

²⁸ John Tosh, *Tarihin Peşinde*, çev. Özden Arıkan (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997), 3.

²⁹ Mehmet Dağ, "İslam Felsefesinde Aristocu Zaman Görüşü", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (1973), 104-105.

³⁰ Cevher Şulul, "İslam Düşüncesinde Zaman Tasavvuru", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2002), 73-88.

³¹ et-Tevbe 9/36.

³² er-Rahmân 55/29.

³³ Ali Murat Daryal, *Psiko-Sosyal Açından Medeniyetler ve Mesajları* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015), 184-187.

³⁴ el-Bakara 2/189; el-Enâm 6/96; el-İsrâ 17/12; er-Rahmân 55/5; Yûnus 10/5.

Zaman, hayatı etkileyen ve kolaylaştıran bir faktördür; insan, ayın ve güneşin hareketlerine göre oluşan ve değişen ibadetler aracılığıyla, rabbiyle ve yaşamla ilişkisini doğru düzenleme imkânına sahip olabilmektedir. Zaman yönetimi; vaktin ve sorumlulukların farkındalığıyla mümkün olmakta, kuvvetli bir irade ve eğitimle şekillenmektedir. Mesul bir varlık olan insanın nitelikli işlerini artırması, zamanını doğru yönetmesi ve önceliklerini belirlemesiyle kolaylaşmaktadır.

Hayatın, insanın yaratılışında zamansal bir olgunun varlığı ve Kur'ân-ı Kerîm'in toptan indirilmeksizin olaylara göre ve zamana yayılarak yirmi üç senede tedricen vahyedilmesi; zamanın doğru yönetimiyle başarı ve huzur arasında bir ilişki olduğu tezini güçlendirmektedir. İnkârcılar, "Kur'an ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!" diyorlar. Oysa biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık ve onu uygun aralıklarla parça parça gönderdik."³⁵ ayeti, insanın vahyi algılamasına ve uygulamasına imkan sağlayacak zaman aralığında indirilmesinin hikmetini açıklamakta; ilahi mesajın amacının insana zorluk vermek olmadığını, hayatın düzenlenmesine ve disipline edilmesine kılavuzluk yaparak huzura vesile olduğunu vurgulamaktadır. Zaman, bizatihi değerli olmakla birlikte yaratıcı tarafından belirlenen bazı vakitler özel bir önem ve değer kazanmış, kutsanmıştır. İslamiyet, zamanın önemine dikkat çekmiş, belli gün ve vakitleri diğerlerinden üstün kılmış;³⁶ Hz. Peygamber, insanoğlunun vakit konusunda çoğu kere aldandığını beyan etmiştir. İslamiyet'te aylardan Ramazan, günlerden Cuma, gecelerden Kadir ve bayram geceleri, saatler arasında duaların kabul edildiği Cuma günü icabet saati, diğer vakitlere oranla üstün ve kıymetlidir. İnsan kelimesinin, unutmaya anlamına gelen nisyan kökünden türediği kabul edildiğinde, yaşam içerisinde yaratıcısıyla misakını unutan, gaflete dalan insan için zaman içerisine yayılan, hatırlatıcı ve eğitici bir rol üstlenen vakitli ibadetler, irade ve zaman yönetimine katkı sağlamaktadır. Hz. Peygamber hayırlı dostu, insana Allah'ı hatırlatan kişi olarak tanımlamıştır. Allah'ı hatırlatan vakitler de insan için hayırlı bir dost mesabesinde kabul edilmelidir. Din eğitiminin bir amacı da; insana evrendeki sorumluluklarını hatırlatmak, fitratını korumasına yardımcı olacak imkânları hatırlatmak ve fırsatları değerlendirmektir. Zaman, akıl ve irade ile doğru bir etkileşime girdiğinde gerçek değerine ulaşmaktadır. Aklın ve iradenin olmadığı yerde zaman kıymetini yitirmektedir. İnsanın zaman ile doğru bir etkileşim kurması; vaktin değerlendirilmesini, etkin kullanımını ve verimli yönetilmesini gerektirmektedir.

Hayat, zaman içerisindeki sürekli bir hareket olarak tanımlanmaktadır.³⁷ Geleceği tahmin etmek ve kontrol edebilmek, insanı mutlu etmekte, yaşamı planlı ve düzenli hale getirmektedir. Zamanın bizatihi kendisi düzendir, düzenleyicidir;

---

³⁵ el-Furkân 25/32.

³⁶ Fâtır 35/36-37; el-Münafikûn 63/9-11.

³⁷ Muhammed İkbal, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çev. Ahmet Asrar (İstanbul: Bir Yayınları, 1984), 192.

olayları ve hayatı şekillendirmektedir.³⁸ Zaman kavramının ihtiva ettiği geçmiş, bugün ve gelecek dönemleri insanın hayatına endekslediğinde doğum, çocukluk, gençlik, olgunluk, ihtiyarlık ve ölüm süreçleriyle ölçülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de zamanla ilgili; dünya hayatının geçiciliğinden, ahiret hayatına nispetle dünya hayatının kısıllığından ve ahiret hayatının ebediliğinden³⁹ bahsedilmektedir. Dünya ve ahiret hayatının mutluluğunu gaye edinen İslamiyet, güzel bir son ve mükafat için dünya hayatının doğru planlanmasını; iradenin kontrol altına alınarak ilahi emir ve yasaklara riayet edilmesini emretmektedir. Plansız ve düzensiz bir hayat, başıboşluğa sebep olacağı için; akıl ve sorumluluk sahibi insanın iradesini ve zamanını kontrol etmesi ve yönetmesi gerekmektedir. İbadetler bunun için en ideal vasıtalarlardır.

"İnsan, kendisinin yaratılıp başıboş bırakıldığını mı sanıyor?"⁴⁰ ayeti insanın sorumlulukları bulunduğunu, iradesini ve zamanını doğru kullanmadığında mesuliyetten kurtulamayacağını ihtar etmektedir. "Kıyamet günü, âdemoğlu şu beş şeyden hesaba çekilmedikçe Allah'ın huzurundan ayrılamaz: 1- Ömrünü ne şekilde ve nerede tükettiğinden, 2- Gençliğini ne şekilde ve nerede harcadığından, 3- Malını nereden kazandığından, 4- Malını nereye harcadığından, 5- Öğrendikleriyle ne kadar amel ettiğinden."⁴¹ hadisi, zamanın boşa harcanmayacak kadar kıymetli olduğunu, her nimetin karşılığında hesap verileceğini, dünya hayatının eylem, ahiret hayatının karşılık yurdu olduğunu haber vermektedir. Her günün bir öncekine oranla daha iyi ve güzel olmasını öğütleyen İslamiyet, insanın rabbiyle olan ilişkilerinde, kendisiyle ve diğer insanlarla olan ilişkilerinde devamlı bir iyileşme ve olgunlaşmayı tavsiye etmektedir. Zamanın planlanmasında, iradenin geliştirilmesinde fitrata uygunluk ve denge önemlidir. Önceliklerin sıralanması, işlerin vaktinde yapılarak ertelenmemesi, zaman ve irade yönetimine katkı sağlamaktadır. "Akşama erdin mi sabahı bekleme, sabaha erdin mi akşamı bekleme; sıhhatli olduğun vakit hastalığın için, hayatta iken ölümün için hazırlık yap; çünkü ey Allah'ın kulu! Yarın ne olacağını bilemezsin."⁴² rivayeti, ânin önemini açıklamakta, her ne yapılacaksa şimdi yapılmasını öğütlemektedir. Hayat, eyleme imkân sağlayan tek vakit olarak geniş bir şimdiden oluşmaktadır. "İki nimet vardır ki, insanların çoğu bu nimetleri kullanmakta aldanmıştır: Sıhhat ve boş vakit."⁴³ ve "Kişinin mâlâyâniyi terketmesi müslümanlığının güzelliğindedir"⁴⁴ hadisleri, insanın zamanı doğru kullanması gerekliliğini, her iki dünyanın başarısının planlı ve verimli çalışmaya bağlı olduğunu,

³⁸ Ejder Okumuş, "Zaman Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/2 (2010), 124.

³⁹ en-Nisâ 4/77; er-Ra'd 13/26; el-Kasas 28/60; el-Ankebût 26/64; el-Mü'min 40/39.

⁴⁰ el-Kiyâmet 75/36.

⁴¹ Muhammed İsa b. Musa İbn Dehhâk Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, thk. Beşşar Avvâd Maruf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslami, 1998), "Kıyamet", 1.

⁴² İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs* (Beyrut: y.y., 1988), 1/75.

⁴³ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buharî, *el-Câmiu's-Sahih*, thk. Mustafa Dîb el-Boğa (Yemame: Dâru İbn Kesir, 1987), "Rikak", 1; Tirmizî, *es-Sünen*, "Zühd", 1; Ebu Abdullah Muhammed Yezîd el-Kazvinî İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Sidki Cemil el-Attâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2003), "Zühd", 15.

⁴⁴ Tirmizî, *es-Sünen*, "Zühd", 11; İbni Mâce, *es-Sünen*, "Fiten", 12.

iki günün birbirine eşit olmaması gerektiğini, iradesini ve vaktini disipline edemeyenlerin pişman olacağını ihtar etmektedir.

İnsanın ömrü sınırlı, sorumlulukları ve işleri fazla olduğu için; önceliklerini belirlemesi, erteleme hastalığına yakalanmadan önemli ve doğru eylemleri ifa etmesi gerekmektedir. Unutkanlık, insanın doğal bir yönü olmakla birlikte, bilinçli unutma olarak tanımlayabileceğimiz erteleme, dünya ve ahiret hayatının başarısını olumsuz etkilemektedir.⁴⁵ Canlılar, hareket ile varlığını devam ettirebilmektedir; donuklaşan ve pasifize olanların hayat ile irtibatı kesilmektedir. Erteleme, tembelliği; tembellik, vurdumduymazlığı çağrıştırmaktadır. Erteleme; işin geciktirilmesi, ötelenmesi ve sonraya bırakılması anlamında kullanılmakta; erteleme davranışında duygu, düşünce ve davranış boyutları etkili olabilmektedir.⁴⁶ İşin gönülsüz yapılması, tembelliği ve samimiyetsizliği beraberinde getirmekte, iradeyi sekteye uğratmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm, dünya hayatının çalışma yeri, ahiret hayatının karşılık yurdu olduğunu, dünya hayatının tekrarlanmayacağını hatırlatmaktadır.⁴⁷ Mümin, ibnü'l-vakttir; vaktin kıymetini bilen ve değerlendirme gayretinde olandır. "Uykunuzu dinlenme vesilesi kıldık. Geceyi (uyku için) örtü yaptık. Gündüzü de çalışıp kazanma zamanı kıldık."⁴⁸ ayeti, insanoğlunun fitratına uygun olan zaman dağılımına işaret etmektedir. Yaratıcının gece ve gündüze yüklediği anlam, vaktin değerlendirilmesine rehberlik etmektedir. Gecenin ve gündüzün yaratılış gayesiyle ve genel olarak kâinatla uyumlu hareket eden insan, birlikte beraberliği, parçada bütünü ve tevhidi yakalayabilmektedir. Evrende her şeyin birbiriyle ve yaratıcıyla bağı olduğu düşüncesi, insana duyarlılık hissi vermekte; insanın zaman ve mekanla ilişkisini derinleştirmektedir. Kontrolsüz gücün etkisi zayıf olacağından, insanın zamanı planlaması ve zamanın insanı eğitmesi gerekmektedir. Zamanın eğittiği insan ile insanın doğru yönettiği zaman değer kazanmaktadır.

İnsanların en fazla aldandığı konulardan biri olan zaman, insanın özgürce tüketebildiği bir değer olmaktan öte, değerlendirilmesi gereken, yaratıcının kendisi hakkında yemin ettiği önemli bir olgu ve gerçektir.⁴⁹ Ashâb-ı Kehf kıssasında anlatılan zamanın durdurulması⁵⁰ nasıl bir mucize ise zamanın akması ve kendisi de mahza bir mucizedir. İnsandan beklenen, sürekli bir gelişim ve harekettir; kâinattaki diğer canlıların zamana adaptasyonu gibi hayatını zaman ile düzenlemesi ve planlamasıdır. Kur'ân-ı Kerîm, insana sadece çalıştığının karşılığının olduğunu;⁵¹ bir iş bitirildiğinde diğer bir işe yönelmeyi⁵² öğütlemektedir. İnsanın zamana hükmetmesi mümkün

⁴⁵ el-Kehf 18/23.

⁴⁶ Ömer Demir, "Erteleme Eğilimi ve Baş Etme Yolları Araştırmaları Bulgularının Dini Erteleme Açısından Yorumlanması", *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi* 12/24 (2017), 749-750.

⁴⁷ el-Mü'minûn 23/99-100.

⁴⁸ en-Nebe 78/9-11.

⁴⁹ el-Fecr, el-Leyl, ed-Duhâ, el-Kadr, el-Asr.

⁵⁰ el-Kehf 18/17-18.

⁵¹ en-Necm 53/39.

⁵² el-İnşirâh 94/7.

değildir; zaman kendi seyri içerisinde akıp gitmektedir. Akıl ve irade sahibi insandan beklenen zamana hükmetmesi değil, onu değerlendirmesi; düşünce, duygu ve düşüncelerini doğru yönetmesidir. Zamanın yönetimi, iradeye hükmetmeyi gerektirmektedir. Zaman yönetimi süreçlerinden olan planlama, karar verme ve uygulama, akıl ve irade ile mümkün olabilmektedir. Zamanın yönetimi; insanın kendisini tanımasıyla, hayatı anlamlandırmasıyla ve gayesini belirlemesiyle yakından ilgilidir. İrade ve zaman yönetimi, alışkanlığı ve sürekliliği beraberinde getirmekte; zor görünenleri kolaylaştırabilmekte, insan hayatını disipline edebilmektedir.⁵³ Düşünce ve davranışların değişimini konu edinen eğitim, iradenin ve zamanın doğru yönetilmesiyle gelişen bir süreçtir. Bireyin, zamanı yönetirken iradesini de kontrol etmesi gerekmektedir.

Dünya hayatında en güzel işleri yapmakla görevli olan insanın⁵⁴ seçici davranması, nitelikli işlere öncelik ve önem vermesi, ilahi rızaya uygun işlerde bilinçli bir şekilde devamlılık göstermesi önem arz etmektedir. İnsanın, geçmişten ders ve ibret alarak geleceğini şekillendirmesi, içinde bulunduğu vakti doğru planlaması ve kullanmasıyla mümkün olabilmektedir. Günümüz modern hayatın ve teknolojik gelişmelerin oluşturduğu yoğunluk, zamanın planlanmasını ve doğru yönetilmesini sekteye uğratabilmektedir. Gerçekleşmesi uzun bir vakit alacak işler için bireyin iradesini geliştirmesi ve sabırlı olması; kısa sürede yapılması muhtemel işlerin “nasıl olsa yapılır” düşüncesiyle ertelenmemesi gerekmektedir.

İslamiyet; insana, zamana ve hayata değer vermektedir. Her şeyi bir ölçü ile yaratan Allah, insanoğlunun dünya hayatındaki önceliklerini, değerlerini de belirlemiştir. İnanç ve fikirlere göre hayatı anlamlandırın insanın, sahip olduğu sınırlı zamanını en verimli şekilde kullanması, onun dünya ve ahiret hayat başarısını etkilemektedir. Allah, insana doğru yaşamın rehberliğini vahiy ve peygamber aracılığıyla ulaştırmış; ibadetlerin içine irade ve zamanı doğru kullanma kılavuzu eklemiştir. İnsanların dünya ve ahiret hayatındaki mutluluğunu hedefleyen din, ibadetlerle inananlara irade ve zaman yönetimi konusunda rehberlik ettiği gibi hayatın da ibadetlere göre planlanmasını istemektedir. Beyin ve kalp, bilinç ve iradeyle birlikte bir şeye odaklandığında işin yapılması kolaylaşmakta, konsantrasyon artmaktadır. İşin yapılmasını kolaylaştırmak, bilinçli eyleme dönüştürmek için erken yaşlarda alışkanlık kazandırılması tavsiye edilmekte; işlerini erteleyenlerin, sürekli yarına bırakanların helak olacağı bildirilmektedir. “Hiç şüphe yok ki doğruluk iyiliğe götürür. İyilik de cennete götürür. Kişi doğru söyleye söyleye Allah katında siddîk (doğru sözlü) diye yazılır. Yalancılık kötüye götürür. Kötülük de

⁵³ Ömer Demir, “Din Eğitiminde Alışkanlık Bilinci”, *EKEV Akademi Dergisi* 60 (2014), 77-79.

⁵⁴ el-Mülk 67/2.

cehenneme götürür. Kişi yalan söyleye söyleye Allah katında kezzâb (çok yalancı) diye yazılır.”⁵⁵ hadisi, istikrar ve istikametini önemini vurgulamaktadır.

Çocukluk dönemlerinde verilecek sağlıklı din eğitimi, bilinç kazandırmanın yanı sıra bireye ibadet alışkanlığı kazandırmakta, irade eğitimi ve zaman yönetimine de destek olmaktadır. İnsanın gelişim evreleri, birbirinden bağımsız olmayan çocukluk, gençlik ve yetişkinlik gibi üç evreden meydana gelmektedir. Kiritik dönem olarak isimlendirilen çocukluk döneminde verilecek din eğitimi, istenilen davranışın ortaya çıkması ve kişinin dini hayatının temellerini oluşturması bakımından önemlidir. İnsan, kendisini yetişkin hayata hazırlayan bilgileri çocukluk yıllarında öğrenmekte ve bu öğrenmeler derin ve kalıcı izler taşımaktadır. Çocuk, çevresinde gördüğü her şeyi kendine göre anlamlandırıp öğrenmek ister. Özellikle ilk çocukluk olarak isimlendirilen 3-4 yaş aralığı, karşılaşılan her şeyi sorma ve öğrenme dürtüsünün en yoğun olduğu dönemdir. Bu yaşlar, çocukların ‘ne, niçin, neden, kim, nerede’ gibi gelişimlerini güçlendirecek soruları en fazla sordukları dönemdir.⁵⁶ Sağlıklı bir din eğitimi için kullanılacak en başarılı öğrenme modeli 5E öğrenme modelidir.⁵⁷ Bu model kullanıldığında çocuk; odaklanarak bilgiyi keşfeder, sonra bu bilgiyi sınıflayarak yeni durumlara uygular ve içselleştirerek hayatında uygular. Bu şekilde alınan sağlıklı bir din eğitim-öğretimi, çocuğa soru sorma çağından başlayarak ileri yaşlarına kadar süren, nereden nereye, niçin, nasıl gibi değer arayışlarını ifade eden sorularına cevap bulmada yardımcı olmaktadır. İnsanın ve zamanın ruhuna uygun eğitim, maddi ve manevi gelişimi desteklemekte; bu ilkeye uygun olmayan eğitim, bedeni ve ruhu örselemektedir. Çocukluk döneminde alınan bilimsel temelli ve sağlıklı din eğitimi, çocukların hayatı anlamlandırma ve anlam bütünlüğünü kavramasına da yardımcı olacaktır. Ergenlik döneminde şüphelerden kurtulmak, orta yaş krizi denilen olguyu iyi yönetebilmek, ileriki yıllarda bütünleşmiş bir şahsiyet kazanmak ve nihayet yaşlılık döneminde ölüm korkusu gibi duygusal durumları düzenlemek büyük oranda inanç unsuru ve çocukluk döneminde alınan sağlıklı din eğitimiyle mümkün olmaktadır.

Zamanın belli bir bölümünü ifade eden vakit kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de on üç yerde geçmektedir.⁵⁸ İslamiyet’te ibadetlerin vakitleri genelde kameri aylara göre, belirli durumlarda dünyanın ve güneşin hareketine göre belirlenmektedir.⁵⁹ Farz olan namaz, oruç, zekat ve hac ibadetleri için vakit hem şart hem de vucub sebebidir; vakti

⁵⁵ Buhâri, *es-Sahih*, "Edeb", 69; Ebu'l- Huseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyri Müslim, *Sahih-i Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beirut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ty.), "Birr", 103, 104.

⁵⁶ Muhammed Ali Yazıbaşı, "Çocukluk Döneminde Din ve Din Eğitiminin Çocuklara Kazandırdıkları", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2017), 314.

⁵⁷ Muhiddin Okumuşlar, "5E Yapılandırma Öğretim Modeli ve Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi İşleniş Örneği", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2007), 177.

⁵⁸ M. Kamil Yaşaroğlu, "Vakit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 19/233-235.

⁵⁹ M. Kamil Yaşaroğlu, "Vakit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 19/233-235.

gelmediğinde bu farz ibadetler ifa edilememektedir. Birçok ibadetin vakitle kayıtlı olması, irade hakimiyetini, zaman planlamasını ve düzenlemesini gerektirmektedir.⁶⁰ “Akıllı kişi kendisini hesaba çeken ve ölümden sonrası için çalışandır. Âciz kişi ise arzularına uyup bir de Allah'tan (bağışlanma) umandır.”⁶¹ hadisi, zamanın ve iradenin doğru yönetilmesinin, hesap verebilirlik düşüncesi ve duyarlılığıyla eylemde bulunmayı öğütlemektedir. Zaman, ibadetler için önemli olduğu gibi maddi hayat için de elzemedir. İslamiyet'te ibadetlerin vakitleri, kameri takvime göre belirlenmekte; yıl içerisinde ay, gün ve saatler sürekli deveren etmekte, mümin yeni duruma uyum sağlamaktadır. Kur'ân-ı Kerîm, vakitlerin birbirini takip etmesinin, gece ile gündüzün ve mevsimlerin yer değiştirmesinin, dünyanın farklı yerlerindeki zamansal değişimin hikmetini açıklamaktadır.⁶² Zaman değişirse, hareket olmasa hayatın devamının mümkün olmayacağı açıktır.

İrade kelimesinin sözlük anlamı dilemek ve istemektir. İradenin terim anlamı, nefsin kararlaştırdığı bir işi bilinçli bir şekilde yapma isteği, eğilimi, gücü ve yeteneği olarak tanımlanmaktadır.⁶³ Eğitim; “Bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir.”⁶⁴ Eğitim ve din eğitimi; fitratının muhafaza edilmesine, benliğin oluşturulmasına ve çevreye uyum sağlanmasına yardım ve rehberlik etmektedir.⁶⁵ Hz. Peygamber, eğitim ve öğretim faaliyetlerini vahyin ışığında yürütmüş, kutsal mesajları insanlara aktarmıştır.⁶⁶ Din eğitimi ailede başlamakta,⁶⁷ insanı olumsuz dış etkilerden korumaya yardımcı olmaktadır.⁶⁸ İradenin eğitimi, nefsin süfli isteklerinin ve ondan korunma yollarının bilinmesini zaruri kılmaktadır. İrade eğitiminin bilgisi teoride yeterli kalmamakta, uygulama gerektirmektedir. İradenin eğitiminden maksat; bireyin duygu, düşünce ve davranışlarında doğru eylemesi, dinin emir ve yasaklarına riayet etmesini sağlayacak uygulama becerisini kazandırmak, nefsi terbiye etmektir. Tasavvufta nefis terbiyesi ve tezkiyesi olarak adlandırılan eylem, bireyin kötülüklerden ve kötü alışkanlıklardan arınma sürecini ifade etmekle birlikte aslolan iradeye hakim olmak, arzu ve isteklerde ilahi rızayı gözetmektir. İslamiyet'te ibadetler, çocukluktan itibaren aile desteği ve

⁶⁰ Ejder Okumuş, “Zaman Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/2 (2010), 126.

⁶¹ Tirmizi, *es-Sünen*, “Sıfatü'l-Kiyame”, 25.

⁶² el-Kasas 28/71-73.

⁶³ Mustafa Çağrırcı – Hayati Hökelekli, “İrade”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 22/380-384.

⁶⁴ Ertürk, *Eğitimde Program Geliştirme*, 12; Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 5.

⁶⁵ İ. Ethem Başaran, *Eğitim Bilimine Giriş* (Ankara: Ekinoks Yayınları, 2007), 56-76; Bedii Ziya Egemen, *Terbiye İlminin Problemleri ve Terbiye Felsefesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1965), 8.

⁶⁶ Zeki Salih Zengin, *Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Din Eğitimi* (İstanbul: Ensar Neşriyat), 23, (Köylü - Altaş, 2016).

⁶⁷ Ahmet Koç, “Düşünen İnsan Yetiştirmede Din Eğitiminin Rolü”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 6 (1999), 78; Veysel Güllüce, *Kur'ân-ı Kerîm'de Ahiret İnancının Temelleri* (Erzurum: Ekev Yayınları, 2001), 1.

⁶⁸ Bayraklı, *İslamda Eğitim Anlayışı*, 106; Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, 28- 29.

eğitim yardımıyla bireyin iradesini eğitebilmekte, benliğin ve ahlakın olgunlaştırmasına katkı sunmaktadır.

Günümüz bilgi ve teknoloji çağında insanın başarısı; yaşamını koordine edebilmesine, dikkatini dağıtan sürekli uyarıcılara bağlı kalmadan, bireysel gayretle artmayan zamanı kontrol edebilmesine bağlıdır.⁶⁹ İnternet, sosyal medya, online oyunlar, mail ve mesajlar insanın bir işe odaklanmasına çoğu kere fırsat vermemekte;⁷⁰ hayat(t)a kolaylık sağlaması için üretilen teknoloji, insanın irade ve zaman yönetimine ket vurabilmektedir. İbadet, ilim ve iş meşguliyeti tanımayan bilgi teknolojileri doğru kullanılmadığında insanın verimliliğini ve başarısını olumsuz etkilemektedir. İslamiyet, serbest vakitleri; insanın kendisini, evreni okuması ve dinlemesi gereken vakit olarak tasavvur etmekte ve tefekkür anlayışıyla düşünce eylemini ibadet saymaktadır. Tefekkür önemli bir ibadet kabul edildiği halde yanlış tevekkül anlayışıyla çalışmadan karşılık beklemek, hazır yiyciliğe benzemektedir. İnsan, ilahi takdiri kabul etmekle birlikte, iradesini ve gücünü sarf ederek neticeyi Allah'tan beklediğinde tevekkül etmiş olmaktadır. "Beş şey gelmeden önce beş şeyi ganimet bil: İhtiyarlığından önce gençliğini, hastalanmadan önce sıhhatini, fakirliğinden önce zenginliğini, meşgul zamanlarından önce boş vakitlerini ve ölümünden önce hayatını!"⁷¹ hadisi, her nimetin hesabını verecek olan insanın dikkatli ve uyanık olmasını, yetenek ve imkânların ilahi iradeye uygun kullanılmasını tavsiye etmekte ve bireyi eğitmektedir.

Hz. Peygamberin, aynı zamanda bir eğitici olarak risalet sürecinde sahabeyi eğitmesi, onların irade ve zaman yönetimini disipline etmesi, din eğitimi açısından önemlidir. İslamiyet, israfı yasaklamıştır. Gereksiz harcama yapmayı israf kabul eden İslamiyet, zamanın boşa harcanmasını yasaklamış, verimli kullanılmasını öğütlemiştir. Hayat boyu devam eden kullukta insanın en fazla ihtiyaç hissedeceği yetenek, iradesini ve zamanını doğru yönetebilmesi, vaktini doğru değerlendirme alışkanlığı kazanabilmesidir. İbadetler, insanın iradesini kuvvetlendiren, zaman kullanımına kılavuzluk eden takva duraklarıdır. Hayatın her bir alanını ve ânını ibadete çevirmek, inananlar için hem mümkün hem de bir idealdir. Namaz, oruç, zekat ve hac, İslamiyet'in temel ibadetleri olmakla birlikte, zamanla ilişkisi ve irade yönetimine yönelik kazanımları da vardır. Din eğitimi programlarında öğrencilerin zihinsel ve duygusal yeteneklerini geliştirmelerine imkân verecek dini ve ahlaki kavramlar, öğrencilerin bilişsel seviyelerine uygun bir şekilde eğitimin parçası haline getirilmeye çalışılmaktadır.⁷² Okullarda verilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi ders içeriğinde ibadetler konusu da yer almaktadır. 2018 yılında hazırlanan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi 4-8. sınıflar öğretim programında namaz, oruç, zekat ve

⁶⁹ Mehmet Gürbüz, Ahmet Hamdi Aydın, "Zaman Kavramı ve Yönetimi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/2 (2012), 2-3.

⁷⁰ Bünyamin Ayhan, Mihrali Köseliören, "İnternet, Online Oyun ve Bağımlılık", *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying* 6/1 (2019), 1-8.

⁷¹ Buhâri, *es-Sahih*, "Rikak", 3; Tirmizi, *es-Sünen*, "Zühd", 25.

⁷² Osman Kamil Çorbacı, *Ermeni Okullarında Din Eğitimi* (İstanbul: Kriter Yayınevi, 2022), 129.

hacca değinilmiş; İslamiyet'in beş temel esasından olan bu ibadetler farklı yönlerden açıklanmıştır.

3. Namaz

Arapça'da yalvarmak, dua etmek anlamındaki salât kelimesinden Türkçe'ye geçen namaz kelimesi Farsça'da ibadet, kulluk anlamına gelmektedir.⁷³ İlahi dinlerin tümünde namaz ibadeti mevcuttur.⁷⁴ Dinin direği⁷⁵ ve imandan sonra en faziletli amel kabul edilen namaz,⁷⁶ insanı modern hayatın tekdüzeliğinden ve yoğunluğundan uzaklaştırarak aklın ve kalbin dünyevileşmesine engel olabilmektedir. Hadiste, Allah'ın en çok sevdiği amelin, vaktinde kılınan namaz olarak açıklanması,⁷⁷ zamanın ve ibadetin birlikteliğine işaret etmektedir. "Şüphe yok ki namaz, müminler üzerine vakitleri belli olarak yazılmış bir ödevdir."⁷⁸ İslamiyet; günde beş vakit namazın farz olduğunu, hakkıyla ifa edilen namazın insanı kötülüklerden alıkoyacağını, ikame edilen namazın günahları temizleyeceğini⁷⁹ haber vermektedir. Günün tamamına yayılan namaz vakitleri, insanın rabbiyle olan sözleşmesini hatırlatmak üzere kurulmuş manevi din/lenme istasyonlarını andırmaktadır. Namaz, Rabbiyle bağıni kuvvetlendirmek isteyenlere huzur vermekte; ruhu miraca, insanı yitik cennetine yaklaştırmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de namaz vakitlerine işaret eden ayetler bulunmakla birlikte,⁸⁰ vakitleri Hz. Peygamber uygulamalı olarak sahabeye öğretmiştir. Sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazı şeklinde beş vakit olarak farz kılınan namaz, günün ve hayatın planlanmasına yardımcı ve rehber olmakta, irade eğitimi ve zaman yönetimini geliştirmekte, insanı sürekli rabbiyle iletişim kurmaya teşvik etmekte, gün içerisinde oluşabilecek günah ve hataların affına vesile olmaktadır. Namaz, vakitle kayıtlı ve sınırlıdır; mümin, günlük planlamasını namaz saatlerine göre yapmaktadır. Namaz; unutkanlıkla malul olan insan için yaratıcı tarafından gün içerisine serpiştirilmiş uyarı fişekleri, buluşma davetiyesi, huzur duraklarıdır. Namaz; varlığıyla, vakitleriyle, içindekilerle ve dışındakilerle halis bir öğreticidir; nefsin kötü isteklerinin dizginlenmesine öncülük etmekte, iradeyi eğitmekte ve geliştirmektedir.

İbadet ve itaatler, salt eda ile ifa edilmemekte; onun edasından beklenenlerin ikmal edilmesiyle tamamlanmaktadır.⁸¹ "(Ey Muhammed!) Kitaptan sana

⁷³ M. Kamil Yaşaroğlu, "Namaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 32/350-357.

⁷⁴ el-Bakara 2/83; el-Mâide 5/12; Âl-i İmrân 3/39; el-En'âm 6/162; İbrâhim 14/40; el-Enbiyâ 21/73; Meryem 19/31, 55, 59; el-Kehf 18/21; Lokmân 31/17; Tâhâ 20/14.

⁷⁵ Tirmizi, *es-Sünen*, "İman", 8.

⁷⁶ Müslim, *es-Sahih*, "İman", 137.

⁷⁷ Buhâri, *es-Sahih*, "Mevakitü's-salat", 5.

⁷⁸ en-Nisâ 4/103; el-Bakara 2/238; Hûd 11/114; el-İsrâ 17/78; Nur 24/36; Tâhâ 20/130; er-Rûm 30/17-18; el-İnsân 76/25.

⁷⁹ Buhâri, *es-Sahih*, "Mevakit", 6; Müslim, *es-Sahih*, "Mesacid", 283.

⁸⁰ Nûr 24/58; er-Rûm 30/17-18; el-Bakara 2/238; el-Asr 103/1; el-İnsân 76/25.

⁸¹ Muhammed Kutub, *Düzeltilmesi Gereken Kavramlar* (İstanbul: Risale Yayınları, 2008), 148.

vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayasızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah'ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir. Allah yaptıklarınızı biliyor.”⁸² ayeti, hakiki namazın, ikame edildikten sonra başladığına işaret etmekte, hayatı ve iradeyi disipline etme gerekliliğine vurgu yapmaktadır. İslamiyet'te ibadetler salt belirli şekil ve eylemlerden ibaret değildir; ilahi rızaya uygun hareket edildiğinde hayatın kendisi ibadet kabul edilmektedir.⁸³ Hz. Peygamberin; “Sizden birinizin kapısının önünden bir nehir aksa ve bu nehirde her gün beş kere yıkansa, acaba üzerinde hiç kir kalır mı, ne dersiniz? Bu hal, dediler, onun kirlerinden hiçbir şey bırakmaz! Hz. Peygamber: İşte bu, beş vakit namazın misalidir. Allah onlar sayesinde bütün hataları siler.”⁸⁴ sözü, namazın maddi ve manevi kirlere arınmaya vesile olacağını, zaman ve irade disiplini kazanmış bireyin olgunlaşacağını haber vermektedir. Bireysel ve toplumsal uzlaşma ve hoşgörüyü temel oluşturan namaz, insanın vakit planlamasına, irade eğitimi ve yönetimine de destek olmaktadır. Sabah namazıyla, güne erken ve enerjik başlayan mümin, öğle namazına kadar çalışmalarına devam etmektedir. Öğle namazı, çalışmaya ara verilmesini, yaratıcıyla buluşan inananın yemek ve dinlenme ihtiyacını hatırlatmaktadır. İkinci namazı, çalışma saatinin sonuna yaklaşıldığını; akşam namazı, günün nihayete erdiğini; yatsı namazı, tefekkür ile dinlenme vaktinin başladığını anımsatmakta ve günün planlanmasına yardımcı olmaktadır. Güzel işler yapmak üzere yaratılan insanın hayatı eğitim ve öğretimle iç içedir; namaz ile ahdini tazeleyen mümin, nefsinin terbiye edebilmekte, zamanın içinde kaybolmadan varlığını değerli kılacak eylemlere yönelebilmektedir. Süfli isteklerin, zamanın ve şartların esiri olmadan ilahi emirlere teslimiyet göstermek, güçlü bir irade eğitimi ve zaman yönetimi zorunlu kılmaktadır. İnsan, sevdiğini ve değer verdiğini önemsemekte; eylemlerini iradesine göre özgür tercihleriyle sürdürmektedir. Hayatın anlamını ve huzurunu yaratıcıya kulluk ve teslimiyetle ilişkilendirmek, ibadetlerin düşünce, duygu ve eylemleri eğitici yönüne ağırlık vermeyi gerektirmektedir. İbadetlerin belirli zaman, mekan ve şekillerle ilgisi olduğu halde insana katmak istediği değer daha derin(de)dir. İbadetlerin özü gibi şekli de kıymetlidir; biri diğerini nakzetmez. Her bir ibadet insanın yaratıcıyla bağını farklı şekillerle kuvvetlendirmekte; bireyin düşünce, duygu ve eylemleri ibadetler aracılığıyla olgunlaşmaktadır. İbadetler, inancın içselleştirilmesine aracılık etmekte; namaz kılan mümin, günü vakitlere taksim ederek bilinçli bir şekilde zamanı değerlendirebilmekte, nefsin süfli isteklerine ibadetle karşı koyabilmekte, iradesini eğitmekte ve ahlaken olgunlaşabilmektedir.

İslamiyet, inançla sınırlı bir din değildir.⁸⁵ İmanın ispatı ve devamlılığı salih amellerle sağlanmaktadır.⁸⁶ İslamiyet, bölünmeyi, parçalanmayı ve sınırlanmayı

⁸² el-Ankebût 29/45.

⁸³ el-En'âm 6/162.

⁸⁴ Buhâri, *es-Sahih*, "Mevakit", 6.

⁸⁵ Yusuf İmamoğlu, *Niçin İslam* (İstanbul: Mana Yayınları, 2008), 200.

⁸⁶ el-Asr 103/3; İmamoğlu, *Niçin İslam*, 200.

kabul etmemektedir;⁸⁷ tevhid inancı, salt inanç ilkelerine dönüştürülemeyeceği gibi salt ameli hükümlere de indirgenemez, o her iki boyutuyla bütünlük arz etmektedir.⁸⁸ İslamiyet, sadece dünya hayatına veya sadece ahiret hayatına yönelmiş değildir; her iki dünyanın salâhını diğerine bağlayan fitri, beşeri ve sosyal bir dindir.⁸⁹ Kulluk ağacının fidesi iman; toprak, su ve güneşi salih ameldir; ağacın yetişmesi, kök salması ve meyve vermesi için sürekli bir gözetim ve destek gerekmektedir; biri diğerine ihtiyaç hissetmektedir.

Namaz, nefsin kötü isteklerine karşı zorlukları aşmanın, teslimiyette sabretmenin öğretildiği bir ibadettir. Yaratıcının rızasını kazanmak niyetiyle inanırın süfli isteklerden vazgeçerek rabbine yönelmesi, namaz ibadeti ile iradenin eğitilmesine örneklik teşkil etmektedir. Mümin, namaz ile kötü düşünce ve davranışlardan uzaklaşarak rabbine yöneldiği gibi namazda devamlılık gösterdiğinde de teslimiyette ve zorluklarda sabırlı davranmış olmakta, nefsinin terbiye edebilmektedir. Namaz, öncesinde ve sonrasında kötülüklerden uzaklaşmayı tercih edenler için bir sığınaktır. Namaz; insanın kötülüklerden uzaklaşmasına, güzel ahlak sahibi olmasına vesile olmakta;⁹⁰ rabbiyle bağı nispetinde insanın iradesini yönetmesine, nefsinin muhasebe etmesine yardımcı olmaktadır.⁹¹ Müslümanın namaz için gün içerisinde belirli vakitleri tahsis etmesi, namazda devamlılık gösterildiğinde insanın biyolojik saatinin devreye girmesi, namazın zaman eğitimi ve yönetimine örnek verilebilir.

Namaz; dinin direği, müminin miracı olduğu kadar zamanın da planlayıcısıdır; Kıyamet Günü'nde kulun ilk hesaba çekileceği ameldir.⁹² İmandan sonra en faziletli amel olan namaz,⁹³ insanın vaktini tanzim eden bir hatırlatıcı, bireyi kötülüklerden alıkoymak isteyen bir uyarıcıdır. Diriliş vesilesi ve manevi bir kalkan olan namaz, küçük günahlara da kefarettir. İbadete yönelmekte ve zamanı doğru kullanmakta akıl ve iradenin önemli bir rolü vardır. Aklını ve iradesini nefsin süfli isteklerine göre düzenleyenlerin, dinin zamanı doğru kullanma emrini ifa etmesi zorlaşmaktadır. Birey, cüzi iradesine hakim olur ve nefsin isteklerine karşı yaratıcının mesajlarını öncelirse, dünya ve ahiret hayatında mutlu olur. Günde beş vakit kılınan farz namazın, zaman planlamasına katkısı, irade eğitimine etkisi değerlendirildiğinde,

⁸⁷ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kuran*, çev. Alpaslan Açıkgenç (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 44.

⁸⁸ Celaleddin Vatandaş, *Tevhid ve Değişim* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2006), 249; Nadim Macit, *Kurân ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum* (Konya: Damla Matbaacılık ve Ticaret, 1992), 240.

⁸⁹ Ahmed Hamdi Akseki, *İslam Fitri Tabii ve Umumi Bir Dindir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 454.

⁹⁰ el-Ankebût 29/45; Mehmet Bayrakdar, *İslam İbadet Fenomenolojisi* (Ankara: Doğu Matbaacılık, 1987), 87.

⁹¹ Yurdağül Mehmedoğlu, *Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci ve Din Eğitimi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2001), 67.

⁹² Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, thk. Abdülfettah Ebu Gudde, (Halep: Mektebetü'l-Matbuatti'l-İslamiyye, 1986), "Muhârebe", 2.

⁹³ Müslim, *es-Sahih*, "İman", 137.

İslam dininin temel ibadeti olması daha anlamlı hale gelmektedir. İnsanın gelişimine en fazla katkı sağlayan unsur, bireyin iradesini ve zamanını yönetebilmesidir. Namaz; hem iradenin eğitilmesine ve kuvvetlenmesine hem de vakit planlamasına destek olduğu için, reşit olmadan önceki yıllarda bilgiden önce ilgi ve sevgiyle beslenerek başlanması tavsiye edilen, din eğitimi ve öğretiminde önemsenen başat bir ibadettir.

4. Oruç

Oruç kelimesi sözlükte; "bir şeyden uzak durmak, bir şeye karşı kendini tutmak" anlamına gelen Arapça savm kelimesinin Türkçeleşmiş şeklidir.⁹⁴ İlahi dinlerin ortak ibadeti olan oruç⁹⁵; Allah'ın rızasını umarak, gün boyu yemekten, içmekten ve cinsi münasebetten uzak durarak ifa edilen bir ibadettir. Dinen, başlama ve bitiş süresi belirlenmiş olan oruç, inananlara planlama rehberliği sunmaktadır. İslamiyet, Ramazan Ayı'nda oruç tutulmasını farz kılmış;⁹⁶ Hz. Peygamber, Ramazan Ayı'nda cennet kapılarının açıldığını, cehennem kapılarının kapatıldığını ve şeytanın zincire vurulduğunu haber vermiştir.⁹⁷ Oruç ibadeti; sabır ve kanaat duygusunun geliştirilmesine ve kuvvetlendirilmesine, nefis terbiyesiyle birlikte iradenin olgunlaşmasına, yardımlaşma ve paylaşma duygusunun pekişmesine imkân sağlamaktadır. Oruç; nefsin süfli isteklerini törpüleyerek, haz odaklı bir yaşam yerine şükür ve sabır merkezli bir yaşam tarzının oluşumuna katkı sunmaktadır. Namazda olduğu gibi oruç ibadetinin de belirli vakitlerde toplanması, toplumsal bilincin uyanık tutulmasına yardımcı olmakta, Ramazan ayında birlikte tutulan oruç psikolojik açıdan insanlara kolay gelebilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de takva ile ilişkilendirilen oruç ibadeti,⁹⁸ takvanın zorunlu gereği olan irade eğitimine ve zaman yönetimine katkı sağlamaktadır. Orucun günlük süresi Kur'ân-ı Kerîm'de açıklanmıştır.⁹⁹ "Ramazan hilâlini gördüğünüzde oruç tutun, şevval hilâlini gördüğünüzde bayram edin."¹⁰⁰ Gün doğmadan başlayan irade eğitimi, güneşin batmasına kadar devam etmekte, inananlar bedeni haz ve isteklerini erteleme sınavı vermektedir. Oruç, yıl içerisinde ve gün içerisinde vakti belirlenmiş bir ibadettir. İnsan, oruçla birlikte sabır, nefis terbiyesi, empati, diğergamlık, isar, şükür, kanaat, sağlık, itidal, israftan kaçınma, dünya ve ahireti birlikte düşünme, madde ve mana uyumu ve koordinasyonu, vaktin anlamı ve önemini fark etme, yardımlaşma ve paylaşma, yaratıcıya ihtiyaç hissetme ve bağlanma, eğitim ve düşüncesine maruz kalmakta, uygulamayla öğrenmektedir. İradenin kuvvetlenmesi hem inanç, amel ve ahlak bütünlüğünün oluşmasına hem de zamanın doğru ve etkin kullanılmasına zemin hazırlamaktadır. Hz. Peygamber, oruçluyu öfkelenen kişiye oruçlu olduğunun hatırlatılması tavsiyesinde bulunmuş; inanç, ibadet ve ahlak bütünlüğüne işaret etmiş; iradeye sahip çıkılmasını, her

⁹⁴ Ali İhsan Yitik, "Oruç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 33/414-416.

⁹⁵ el-Bakara 2/183-185.

⁹⁶ el-Bakara 2/185.

⁹⁷ Buhâri, *es-Sahih*, "Bed'ül-Halk", 11; Müslim, "Sıyam", 1.

⁹⁸ el-Bakara 2/183.

⁹⁹ el-Bakara 2/187.

¹⁰⁰ Buhâri, *es-Sahih*, "Savm", 5, 11.

durumda ve özellikle ibadet halinde yanlış davranışta bulunulmamasını öğütlemiştir. Din eğitiminin temel hedefi; insanı doğru düşünce, duygu ve davranışlara yönlendirmek ve zararlı eylemlerden uzaklaştırmaya çalışmak, hakikate rehberlik etmektir.¹⁰¹ Ramazan ayında suçların azalması, iyiliklerin artması, bireysel ve toplumsal farkındalık ve nefis terbiyesiyle açıklanabilmektedir. Din ve eğitimi, bilgi ve takva ile insanların iyiliklere yönelmesini ve kötülüklerden uzaklaşmasını hedeflemektedir.¹⁰²

İslamiyet, fizyolojik ihtiyaçlar ile içgüdülerin varlığını inkar etmemekte; yaşam süresince eylemlerinde vahyin ölçü alınmasını emretmektedir. Allah'ın rızası için birtakım maddi isteklerden belirli bir süre vazgeçmekle ifa edilen oruçtan beklenen, zihindeki ve kalpteki kötülükleri ve hastalıkları tedavi etmesi, bedeni ve ruhu birlikte eğitmesidir. "Oruçlu bir kimse yalanı ve yalanla iş yapmayı terk etmezse onun yemesini içmesini terk etmesine Allah'ın hiçbir ihtiyacı yoktur."¹⁰³ hadisi, ibadetle ahlakın, söz ile eylemin, madde ile mananın, zahir ile batının, şekil ve özün uyumuna ve önemine dikkat çekmektedir. Oruç, beden aç kalmasından ibaret olan bir ibadet değildir; zihnin, kalbin ve bedenin bütünüyle yaratıcının mesajlarına odaklanması ve teslimiyetidir. İslamiyet, nefsin inkarını ve gelişim için ona eziyet edilmesini tasvip etmemektedir. Allah, akıl ve irade sahibi olarak yaratmış olduğu insanın isteklerini helal ve haram ölçüsüne göre çözümlenmesini, nefsin kutsal mesajlara göre eğitmesini istemektedir. Oruç; insanın sahip olduğu nimetlerin fark edilmesine imkan sağlamakta, şükür ve vefa duygusunun gelişimine aracılık etmekte, maddi zorluklar nedeniyle mahrumiyet çekenlerin halinin anlaşılmasına yardımcı olmakta, bireysel ve toplumsal sorumluluklara duyarlılık kazandırmakta ve insanı düşünce, duygu, eylem ve zaman boyutuyla eğitmektedir.

Recep ve Şaban aylarında Ramazan ayına hazırlık yapılmakta, cennet kapıları açılmakta, cehennem kapıları kapatılmakta, şeytanların bağlandığı bir rahmet ayı olan Ramazan ayında¹⁰⁴ oruç ibadeti, teravih namazı ve hatimlerle insanın manevi doyumu artmaktadır. Ramazan ayı, bireysel ve toplumsal olarak manevi kirlilerden arınmaya vesile olmakta, nefsi süfli düşünce ve eylemlerinden uzaklaştırarak iradeleri olgunlaştırmakta, oruç ibadetiyle irade eğitimi ve zaman yönetimini pekiştirmektedir. Allah'a ibadet niyetiyle açlık ve susuzlukta tahammül göstermek, insanın rabbiyle bağını kuvvetlendirmekte, zamanın kıymetinin anlaşılmasına yardımcı olmakta, irade ve zamanla ilgili farkındalık oluşturmaktadır. Oruç, gün boyu ibadet halet-i ruhiyesinin muhafaza edilmesine, yaratıcıyla sağlam bağların kurulmasına ve pekişmesine yardımcı olmakta; Ramazan ayının son on gününde

¹⁰¹ Nevzat Ayasbeyoğlu, *İslamiyet'in Eğitimimize Getirdiği Değerler ve K. Kerim'in Eğitim ile İlgili Ayetlerinin Tahlili* (İstanbul: MEB Yayınları, 1968), 26; Muhammed Kutub, *İslam Terbiye Metodu ve Ahlak Sistemi*, çev. Ali Özek (İstanbul: Hisar Yayınları, 1977) 19.

¹⁰² Mahmut Çamdibi, *Din Eğitiminin Temel Meseleleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1994), 44; Hasan Ali Koçer, *Eğitiminin Bütünlüğü İçinde Din Eğitiminin Yeri* (Ankara: İlahiyat Vakfı Yayınları, 1981) 20.

¹⁰³ Buhâri, *es-Sahih*, "Savm", 8.

¹⁰⁴ Buhâri, *es-Sahih*, "Savm", 5.

gerçekleştirilen itikaf ile; özdenetim, muhasebe, tefekkür ve tövbe yapılmakta; bu da zamanın ve kutsal vakitlerin değerinin anlaşılmasını sağlamaktadır. Oruç ibadeti; sahur ve iftar hazırlıklarıyla vakti planlamanın öğrenilmesine, günlük rutinlerin eğitimle değişebileceğine, irade kuvvetlendiğinde nefsin terbiye edilebileceğine, zaman akışının güzel işlerle faydalı hale getirilebileceğine işaret ve aracılık etmektedir. İbadetlerdeki teori ve uygulama dengesinin fitrata uygunluğu, iradenin geliştirilmesinde, zaman yönetiminde etkili olmaktadır. İslamiyet, her türlü aşırılıktan uzak, bedeni ve ruhi sıhhat için uygun ibadetleri emrederken; fitrata uygun olmayan, itidalden uzak tahrif edilmiş eylemleri yasaklamaktadır. Günün, ayın ve yılın planlanmasına, iradenin olgunlaşmasına eğitim ve öğretimle destek olan oruç ibadeti, kâlden hâle dönüşümü temsil etmektedir.

5. Zekat

Zekat kelimesinin sözlük anlamı artmak, arıtma ve berekettir; terim anlamı ise dinde zengin kabul edilen Müslümanın İslamiyet'in belirlemiş olduğu sekiz sınıfa malından belirli bir payı vermesidir.¹⁰⁵ Tüm dinlerde, yardımlaşma ve ihtiyacı olanla paylaşma yüce bir değer olarak kabul edilmektedir. İslamiyet, yaratıcının verdiği nimetlere şükran duyulması ve O'na yakınlık anlamı ihtiva eden değerlerin paylaşılmasıyla artacağı prensibini benimsemiş; verenin alandan üstün olduğunu, kuvvetli müminin zayıf müminden daha sevimli ve hayırlı olduğunu beyan etmiştir.¹⁰⁶ Zekat, insanın dünya malına düşkünlüğünü önlemeye çalışırken, toplumsal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmekte; aynı zamanda toplumdaki sınıflar arası maddi farklılıkların imtihan olduğunu, insanın kendi durumundan mesul olduğunu ve sahip olunanların hesabının verileceğini hatırlatmaktadır. Zenginliğe güvenerek Allah'tan ve toplumdan uzaklaşmak doğru olmadığı gibi fakirlik nedeniyle yaratıcıya isyan, zenginlere haset etmek de doğru değildir. Zekat, sınıflar arası yakınlaşmayı ve anlayışı geliştirmekte, çatışmayı ve kin beslemeyi engellemektedir. Gerçek mülk sahibinin Allah olduğu düşüncesini telkin eden İslamiyet, zekatın fakire verileceği halleri ve zekat verme âdâbını da belirlemiştir. Usûlün asıldan mukaddem olduğu bilinciyle, malın kirden temizlenmesini ve bereketlenmesini sağlayan zekatın, riyadan uzak ve gizlice, gönülden ve incitmeden verilmesi önem arz etmekte; ameller, niyetlere göre değer kazanmakta,¹⁰⁷ hatta belirli durumlarda niyet amelden daha üstün hale gelebilmektedir. İslam din eğitimi, ilmin amel ile, amelin de ihlas ve ahlak ile bütünleşmesine önem vermektedir.¹⁰⁸ Kur'ân-ı Kerîm, içselleştirilmeyen ilmin insana yük olacağını ihtar etmekte, sahip olunan nimetlerin paylaşılmasını ve değerlendirilmesini öğütlemektedir.

Zekat, maddi ve manevi arınma vesilesidir. Zekatın ödenmesiyle mal temizlenerek bereketlendiği gibi birey de ruhen arınmakta, paylaşma erdemiyle

¹⁰⁵ Mehmet Erkal, "Zekat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 44/197-207.

¹⁰⁶ Müslim, *es-Sahih*, "Kader", 34.

¹⁰⁷ Buhâri, *es-Sahih*, "Bedü'l-Vahy", 1; Müslim, *es-Sahih*, "İmare", 155.

¹⁰⁸ *es-Saf* 61/2; *el-Cuma* 62/5.

yücelmektedir. Zekat verilecek mallar ve oranları İslam hukukunda detaylıca açıklanmaktadır. Her nimetin şükrünün kendi cinsinden olması gibi her malın zekatı ve oranı da farklılaşabilmektedir. İnsan zekat ile; evrende kendi iradesiyle birlikte mutlak iradenin payı olduğunu, merhamet duygusuyla infak yapabilmeyi, insanların arasındaki maddi farklılıkların imtihan vesilesi olduğunu, ilahi hükümlere uygun hareket edildiğinde nimetlerin paylaşma aracı olabileceğini, ihtiyaçların karşılanmasıyla karşılıklı mutluluğun mümkün olabileceğini öğrenmekte ve öğretmektedir. Zekat; cömertliğe, malın belirli kişilerde toplanmasını önleyerek ekonomiye kazandırılmasına, zenginle fakir arasında iletişim kurulmasına, mülkün gerçek sahibinin hatırlanmasına vesile olmakta; bireysel ve toplumsal hayatın sorunlarına çözüm üretilmesine yardımcı olmaktadır.

Zekat; zenginle fakir arasında oluşabilecek sınıf farklılıklarının, çekişme, kibir ve kıskançlık gibi duyguların giderilmesine aracılık etmektedir. İslamiyet, en üstün insanın Allah'a karşı en saygılı olanlar olduğunu bildirmiş;¹⁰⁹ mal ve nesep gibi farklılıkları imtihan vesilesi kabul etmiştir. Zekat, mal ile ilgili bir ibadet olduğu kadar; zaman, irade ve bunların yönetimine ilişkin farklı boyutları da ihtiva etmektedir. İnsanın sahip olduğu bir şeyi, dünyevi karşılık beklemezsizin başka biriyle paylaşması yüce bir gaye ile mümkün olabilmektedir ki bu durum ibadet ile irade arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Zekatın verilmesi için sahip olunan malın belirli bir süre kişinin mülkünde kalması gerekmektedir ki bu durum da zekat ibadetiyle zamanın bağını ortaya koymaktadır. Zekatın farziyeti için, mala sahip olmayı müteakiben kameri bir yılın geçmesi (havelanü'l-havl) gerekmektedir.¹¹⁰ Zekat ibadeti, zamanın takip ve kontrol edilmesine, malın emanet olduğu bilincinin canlı tutulmasına, diğer insanları düşünme erdeminin oluşmasına yardımcı ve destek olmaktadır. Bir yıl süre geçmeden zekat farziyeti oluşmadığından, vakitle hemhal olmak, malı asıl sahibi için hazır tutmak ve korumak gerekmektedir. Sahip olunan malın başkası için maddi bir karşılık olmaksızın harcanması, nefse ağır gelen bir durumdur. İslamiyet; sosyal denge, adaletli gelir paylaşımı, malın sadece zenginler arasında dolaşan bir meta olmaması ilkeleriyle, bireysel ve toplumsal huzur ve refahın ancak paylaşım ile mümkün olduğunu vurgulamakta; veren elin alan elden üstün olduğu ilkesiyle çalışmaya ve üretmeye teşvik etmekte; dünyevileşmeyi önlemek adına zekat müessesesiyle kardeşlik ve yardımlaşma sisteminin çalışmasına önem vermektedir. Zamanın ve malın hesabının yapılması, nefsin isteğine rağmen sahip olunan ilahi rıza için harcama yapılması, zekat ile öğretilmekte ve birey ibadet eğitimiyle ahlaki gelişim gösterebilmektedir. Zekat ve oruç; zamanın yıl içerisindeki dönüşümünü hatırlatan, hayatın ve imkânların yaratıcısıyla değer bulduğuna işaret eden ibadetlerdir. Dinin öğrenilmesi ve uygulanması, ahlaki olgunluğu artırmakta; irade eğitimi ve zaman yönetimi, teori ve pratik dengesiyle gelişim göstermektedir.

6. Hac

¹⁰⁹ El-Hucurât 49/13.

¹¹⁰ İbni Mâce, *es-Sünen*, "Zekat", 5.

Haccın sözlük anlamı ziyaret etmek ve yönelmek; terim anlamı ise, imkânı olan Müslümanın belirlenen vakitte Kabe'yi, Arafat'ı, Müzdelife'yi ve Mina'yı ziyaret etmesi ve belli bir takım menâsiki ifa ile yaptığı ibadettir.¹¹¹ Haccın sözlük anlamlarından biri olan yönelmek ile yaratıcıya teslimiyeti sembolize eden manevi yöneliş arasında bir ilişki vardır.¹¹² Her ibadette olduğu gibi hac ibadetinde de nefsin isteklerinin disipline edilmesine yönelik emir ve yasaklar bulunmakta, diğer insanlara ve çevreye zarar verilmemesi, ibadet için zamana riayet edilmesi emredilmekte,¹¹³ irade ve zaman eğitimi kuvvetlendirilmektedir. İslamiyet'te zamanın ve mekanın kutsallığı, ilahi otorite tarafından belirlenmektedir. Genellikle her dinin kutsal kabul ettiği zaman ve mekanlar bulunmaktadır. Yaratıcı ile iletişim kurmanın vesilesi olan ibadetlerde olduğu gibi kutsal ve mekanlar da inananlara ruhani bir keşif ve tatmin hissi oluşturmaktadır. İnsan sadece maddeden veya sadece manadan ibaret bir varlık değildir; bireyin, maddeden manaya, ruhtan bedene, dünyadan ahirete uzanan bir seyr-i sülûku mevcuttur. İslam'ın vahyedildiği ve Hz. Peygamberin yaşadığı mekanların ziyaret edilmesi, inananların bilinç düzeyini artırmakta, yaratıcıya ve elçisine bağlılığı pekiştirmekte, vakte tabi olmayı ve onu kontrol etmeyi gerektirmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm, hac ibadetinin muayyen bir vakitte ve bilinen bir ayda ifa edileceğini haber vermiştir.¹¹⁴ Hac ibadeti, hicri takvime göre Zilhicce ayında yapılmaktadır. Hac ibadetinde zaman, mekan ve irade ilişkisi bulunmaktadır. Hac ibadetinin sembollerle bağı olduğu gibi, niyet ve öz ile de ilişkisi vardır. Hac ibadetinde Hz. Adem'den, Hz. İbrahim'e ve Hz. İsmail'e kadar birçok peygamberin hatırası vardır. Hac ibadeti adeta bir zaman yolculuğu, adanmışlık manifestosu, ahiretin dünya provasını hüviyetindedir. Hacda zaman, mekan, madde ve mana geçişkenlik göstermektedir. Mümin, hac ibadetinde zamanın ve mekanın değerini hissetmekte, bireysel ve toplumsal yönelişlerle çevreye duyarlı olarak düzen ve disipline uymakta, irade ve bilinç takviyesi yapmaktadır. Kutsal mekan ve zamanın birlikteliğini ve tarihsel sembolleri barındıran hac ibadeti, toplu yapılan, mali ve bedeni bir ibadettir. Hac ibadetinde zamana, mekana riayet etmek ve iradeye hükmetmek esastır. Hac ibadetinin rükunlarından biri olan vakfe yapmak, insana mahşerin provasını hatırlatır, öz denetim ve muhasebeye vesile olur, tefekkürü destekler. Dini ve tarihi mekanların kutsal zamanlarda ziyaret edilmesi, insanın hem dışa hem de içe yönelik seyahatiyle olgunlaşmasına yardımcı olmaktadır. Hak ve hakikate adanmanın sembolü olan hac; senenin belirli bir ayında, planlaması vahiy ile yapılmış ziyaretleri kapsayan, sayısız hikmetleri barındıran rahmet ve mağfiret iklimidir. Zamanlama ve irade yönetimi hac ibadetinde de belirgin bir durumdadır. Zamanı ve mekanı belli olduğu için hac inananlara evren içerisindeki her şeyin düzeni,

¹¹¹ Ömer Faruk Harman, "Hac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 14/382-386.

¹¹² Harman, "Hac", 14/382-386.

¹¹³ el-Bakara 2/158, 196-200; Âl-i İmrân 3/96-97; el-Mâide 5/2, 95-96; el-Hac 22/26-29, 33-34.

¹¹⁴ el-Bakara 2/197.

zaman ve mekan uyumu hakkında bir bilinç kazandırır; zorluklarına rağmen hac ibadeti için aileden, çevreden ve maldan uzaklaşmak, fedakarlık ve kuvvetli bir irade gerektirir.¹¹⁵ Hac; ihramı, Arafat'ta vakfesi, tavafları ve diğer erkânıyla insana farklı bir yaşam tecrübesi sunmaktadır. İhram ve vakfe, dünya hayatındayken ölüme ve sonrasına hazırlık yaptırmakta; özdenetim, tövbe ve duaya teşvik etmektedir. Hac; bireyin rutinlerini, alışkanlıklarını ve bağ(ım)lılıklarını değiştirmekte; nefis muhasebesiyle iç aleme seyahat edilmesine vesile olmakta; tekamüle, insanın irade eğitime ve zaman yönetimine imkan tanımaktadır.¹¹⁶ Hac ibadeti; kalabalıklar içerisindeki insana evrendeki yeri hakkında düşünme ve değerlendirme fırsatı sunmakta; bireyin yaratıcıya saygısı ve teslimiyetiyle değerinin artacağı mesajını taşımaktadır. Ruh, beden ve mali boyutuyla öne çıkan hac ibadeti; dinin kutsal ve tarihsel mekanlarının ziyaretıyla kişiye manevi bir haz sunmakta, manevi bir iklimde ruhi bir eğitimle rabbe adanmayı temsil etmekte, sembollerle çağrışım yapan somutların soyutlaşmasına aracılık etmektedir. Hacdaki ihram, Arafat'ta vakfe yapmak, şeytan taşlamak, Kabe'yi tavaf etmek, Safa ile Merve arasında sa'y etmek, somuttan soyuta dönüşebilmekte, sembol ve manaları ile insanı eğitmektedir. İhram kıyafeti, ölüm kefenini hatırlatarak; vakfe, yaratıcının huzurunda masivanın faydasının olmadığını telkin ederek insana dünya hayatının geçiciliğini ve her şeyin sahibinin Allah olduğunu öğütlemekte ve öğretmektedir. Şeytanı taşlamak, insanın kötülüklerine ve şerre karşı hoşnutsuzluğunu izhar eden sembol bir eylem, hatalarla yüzleşme ve pişmanlık göstergesidir. Kabe'nin tavafı, mutlak gücün emriyle gezenlerin tek bir merkez etrafında dönüşünü çağrıştıran ve tefekküre yönelten bir ibadettir; insanın yüce kudret önünde boyun eğmesini telkin ve temsil etmektedir. Safa ile Merve arasında sa'y etmek, Hz. İbrahim'in eşi Hacer'in oğlu Hz. İsmail için su araması kıssasına dayanmakta; Allah'tan ümit kesilmeyeceğini, irade, istek ve gayrete ilave olarak tevekkül edileceğini, her zorlukta bir kolaylık olduğunu hatırlatmakta ve müjdelemektedir. İnsanın kendini bilmesiyle olgunluk arasında bir ilişki kurulabilmekte, hac da insana kendisini ve değer(ler)ini hatırlatmaktadır.

Zamanın ve iradenin kontrol edilmediği durumlarda hac, sevabını ve ibadet değerini yitirebilmektedir. Hac; yıllık planlama yapmaya, öncesi ve sonrasıyla yaygın irade eğitime örneklik teşkil etmektedir. İslamiyet'te her ibadet, Allah ile anlık ve yakın bir bağ kursa da insandan istenen ihsan ve istikamettir, hayatı ilahi rızaya uygun halde yaşamaktır. İslam'ın en kapsamlı ibadeti olan hac; hatalardan tövbe etmeye, kötü alışkanlıklarla mücadele etmeye, kalbin ve aklın safiyetine, irade eğitimi ve zaman yönetimine zemin oluşturabilmektedir.

SONUÇ

İnsanın zihinsel, duygusal ve davranışsal yönelimlerini belirleyen sistemler arasında en etkili olanı dindir. Dinler, bireysel ve toplumsal ilkeleriyle, ibadet ve ahlak öğretileriyle beşeriyete rehberlik etmektedir. İnsan, vahyin yol göstericiliğinde nefisini ve iradesini eğitmek ve zaman yönetimini disipline etmekle mükelleftir. İslam

¹¹⁵ Harman, "Hac", 14/382-386.

¹¹⁶ Ali Şeriati, *Hac* (İstanbul: Özgün Yayınları, 2006), 24.

inancına göre; insanın hayatı, ecel ile sınırlıdır; birey, ölüm ile ahirete bağlanmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm, dünya ve ahiret hayatını bir ve bütün olarak değerlendirmekte, ahiret hayatının mutluluğunu dünya ile ilişkilendirmektedir. Allah, kâinatı ve insanı yaratmış; dünya hayatını zamanla sınırlandırmış ve düzenlemiş, insanın akıl ve iradesiyle vaktini doğru planlamasını ve kullanmasını emretmiş, bazı ibadetlerde vakti bir şart olarak belirlemiş ve vakte bağlı ibadetlerin hayatın planlanmasına yardımcı olmasını murad etmiştir. Dinin ve din eğitiminin amaçlarından biri, seçkin yaratılmış insana hayatla ilgili sorumluluklarını hatırlatmak; vakit ve gelişim arasında bağ kurmaktır.

İnsanın maddi ve manevi, bedeni ve ruhi birçok hastalığına şifa olan ibadetlerde aslolan ilahi rıza olsa da, kutsal buyruklara teslimiyetle insanın irade eğitimine ve zaman yönetimine destek olunmaktadır. İslamiyet'in beş temel esasından olan namaz, oruç, hac ve zekat; insanın manevi hayatına yön verdiği kadar maddi hayatını, zamanını ve iradesini etkilemektedir. Kulluk bilinciyle yapılan ibadetlerin, irade ve zaman yönetimiyle karşılıklı bir etkileşimi vardır. İbadetler, iradeyi doğru yönde kullanmak için insana rehber olduğu gibi zaman sermayesini değerlendirmek için de gerekli olan planlamayı ve disiplini sağlamaktadır. İrade eğitimi için ilahi bir araç ve yöntem olan ibadet, atalet ve malayaniye engel olmakta; insanın kendisine ve çevresine faydalı olacak işlerle vakti değerlendirmesi için olumlu bir perspektif sunmaktadır. İnsanın hüsranlılığı, güzel işlere daha az vakit harcamakla ilişkilendirilebilmektedir. Düzen, disiplin ve istikrar, bilinçli ve planlı çalışma neticesinde elde edilebilmektedir.

İnsan, sınırlı olan vaktini değerlendirmek için iradesini harekete geçirmeli, bilgi ve bilinçle nefsini olgunlaştırmalı ve kendini geliştirmelidir. İradesini ve zamanını doğru kullanamayanların ibadetlerle tedavi olması mümkündür. İbadetler, insanın manevi yönelimini geliştirirken maddi yönelimine, zamanın planlanması ve iradenin disipline edilmesine de katkı sunan bir mekteptir. Teslimiyetten ibaret olan İslamiyet, iradenin ve zamanın yönetimine önem vermekte; bireysel ve toplumsal hayatın işleyişinde zaman faktörünü öne çıkarmaktadır. İbadetler; bireyin gelişimine, kararlılık ve sebat göstermesine vesile olmaktadır. Yaratıcıyla sürekli bir irtibat sağlayan ibadetler, insana kazandırdığı düşünce, duygu ve davranış kalıplarıyla şahsiyet oluşumunu ve ahlaki olgunluğu desteklemekte; hayatın zorluklarına karşı bireye dayanak olmaktadır.

Maddeden manaya yönelişe, ruhi dirilişe vesile olan ibadetler, insanın irade eğitimini ve zaman yönetimini aktive etmekte, hayatı disipline etmektedir. İslam'ın beş temel esası olan namaz, oruç, zekat ve hac ibadeti ihlas ile ifa edildiğinde mümini rabbine yakınlaştırmakta, iradenin gelişimine, nefsin terbiye edilmesine, zamanın değerinin anlaşılmasına, vaktin doğru ve verimli kullanılmasına katkı sunmaktadır. Mahlukatta asıl olan sınırlılıktır; insanın da ömrü ahiret hayatına kıyasla kısa ve sınırlıdır. Süreli vaktin değerlendirilmesi ve ahiret hayatında mükafatla sonuçlanacak eylemlere konu olması önemlidir. Kıymeti bilinmeyen nimet felakete dönüşebildiğinden; insanın akıl, irade ve zamanını iyi değerlendirmesi ve yönetmesi

gerekmektedir. Varoluş gayesi Allah'a kulluk olan insanın odak kavramlarından biri olan ibadetin din eğitimi açısından farklı yönleriyle değerlendirilmesi, hakikatin anlaşılmasına ve uygulanmasına etki edecektir. Çalışmada ibadetlerin, irade eğitimi ve zaman yönetimiyle ilişkisi namaz, oruç, hac ve zekat ibadetleriyle sınırlandırılarak incelenmiş; ibadetlerin irade eğitimine ve zaman yönetimine katkısı olduğu değerlendirilmiştir. İbadetlerin, din eğitimi perspektifinden farklı yönlerinin farklı yöntemlerle incelenmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Acılûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlül-İlbâs*. Beyrut: y.y., 1988.
- Akseki, Ahmed Hamdi. *İslam Fıtrî Tabii ve Umumi Bir Dindir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Ayasbeyoğlu, Nevzat. *İslamiyet'in Eğitimimize Getirdiği Değerler ve K. Kerim'in Eğitim ile İlgili Ayetlerinin Tahlili*. İstanbul: MEB Yayınları, 1968.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Din Öğretiminde Yöntemler*. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015.
- Ayhan, Bünyamin - Köseliören, Mihrali. "İnternet, Online Oyun ve Bağımlılık". *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying* 6/1 (2019), 1-30.
- Bağdadî, Ebu'l-Berekât. *Kitâbu'l-Mu'teber fi'l-Hikme*. Haydarabad: Dâiratu'l- Meârifî'l-Osmâniyye, 1357-1358.
- Başaran, İ. Ethem. *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara: Ekinoks Yayınları, 2007.
- Bayraktar, Mehmet. *İslam İbadet Fenomenolojisi*. Ankara: Doğu Matbaacılık, 1987.
- Bayraklı, Bayraktar. *İslamda Eğitim Anlayışı*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2009.
- Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988.
- Buharî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahih*. thk. Mustafa Dib el-Boğa. Yemame: Dâru İbn Kesir, 1987.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Çağrı, Mustafa - Hökelekli, Hayati. "İrade", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/380-384. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Çamdibi, Mahmut. *Din Eğitiminin Temel Meseleleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1994.
- Çamdibi, Mahmut. *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003.
- Çorbacı, Osman Kamil. *Ermeni Okullarında Din Eğitimi*. İstanbul: Kriter Yayınevi, 2022.
- Dağ, Mehmet. "İslam Felsefesinde Aristocu Zaman Görüşü". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (1973), 97-116.
- Daryal, Ali Murat. *Psiko-Sosyal Açardan Medeniyetler ve Mesajları*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.
- Demir, İlknur. *İslam Kelamında Zaman Kavramı*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Demir, Ömer. "Din Eğitiminde Alışkanlık Bilinci". *EKEV Akademi Dergisi* 60 (2014), 73-96.

- Demir, Ömer. "Erteleme Eğilimi ve Baş Etme Yolları Araştırmaları Bulgularının Dini Erteleme Açısından Yorumlanması". *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi* 12/24 (2017), 747-780.
- Egemen, Bedii Ziya. *Terbiye İlminin Problemleri ve Terbiye Felsefesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1965.
- Elias, Norbert. *Zaman Üzerine*. çev. Veysel Atayman. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.
- Erkal, Mehmet. "Zekat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/197-207. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Ertürk, Selahattin. *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Meteksan Baskı, 1994.
- Fazlurrahman. *Ana Konularıyla Kuran*. çev. Alpaslan Açıkgenç. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Frankl, Victor E. *İnsanın Anlam Arayışı*. çev. Selçuk Budak. İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2018.
- Gözütok, Şakir. *İslam Medeniyetinde Eğitim Felsefesi*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2019.
- Güllüce, Veysel. *Kur'ân-ı Kerîm'de Ahiret İnancının Temelleri*. Erzurum: Ekev Yayınları, 2001.
- Gürbüz, Mehmet - Aydın, Ahmet Hamdi. "Zaman Kavramı ve Yönetimi". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/2 (2012), 1-20.
- Harman, Ömer Faruk. "Hac". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/382-386. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed Yezîd el-Kazvinî. *Sünen-i İbn Mâce*. thk. Sıdkı Cemil el-Attâr. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 2003.
- İbn Manzûr. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414 h./1994 m.
- İbn Sina. *Kitabü'Şifa Fizik I*. çev. Muhittin Macit - Ferruh Özpilavcı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004.
- İkbal, Muhammed. *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*. çev. Ahmet Asrar. İstanbul: Bir Yayınları, 1984.
- İmamoğlu, Yusuf. Niçin İslam. İstanbul: Mana Yayınları, 2008.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları, 2002.
- Kayadibi, Fahri. "Sürekli Eğitim Açısından Zamanı İyi Değerlendirmenin Önemi". *Istanbul Journal of Sociological Studies* 42 (2010), 77-103.
- Kayserî, Davud. *er-Resâil*. haz. Mehmet Bayraktar. Kayseri: 1997.
- Koç, Ahmet. "Düşünen İnsan Yetiştirmede Din Eğitiminin Rolü". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 6 (1999), 73-80.
- Koçer, Hasan Ali. *Eğitiminin Bütünlüğü İçinde Din Eğitiminin Yeri*. Ankara: İlahiyat Vakfı Yayınları, 1981.
- Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. çev. Hayreddin Karaman - Mustafa Çağrı - İbrahim Kafi Dönmez - Sadrettin Gümüş. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Kutub, Muhammed. *Düzeltilmesi Gereken Kavramlar*. İstanbul: Risale Yayınları, 2008.
- Kutub, Muhammed. *İslam Terbiye Metodu ve Ahlak Sistemi*. çev. Ali Özek. İstanbul: Hisar Yayınları, 1977.

- Macit, Nadim. *Kurân ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*. Konya: Damla Matbaacılık ve Ticaret, 1992.
- Mehmedoğlu, Yurdağül. *Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci ve Din Eğitimi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2001.
- Milli Eğitim Bakanlığı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar Öğretim Programı* (2018).
- Müslim, Ebu'l- Huseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyri. *Sahih-i Müslim*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ty.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. *İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş*. çev. Nazife Şişman. İstanbul: 1985.
- Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *Sünen-i Nesâî*. thk. Abdülfettah Ebu Gudde. Halep: Mektebetü'l-Matbuatti'l-İslamiyye, 1986.
- Okumuş, Ejder. "Zaman Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/2 (2010), 121-174.
- Okumuşlar, Muhiddin. "5E Yapılandırmacı Öğretim Modeli ve Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi İşleniş Örneği". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2007), 171-184.
- Onur, Bekir. *Gelişim Psikolojisi: Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm*. Ankara: İmge Yayınları, 2000.
- Öz, Ayhan. *Din Eğitimi ve Birey Oluşun İmkani*. Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2020.
- Sinanoğlu, Mustafa. "İbâdet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/488-491. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Smith, H. W. *Hayatı ve Zamanı Yönetmenin 10 Doğal Yasası*. çev. Aslı Cingil Çelik. İstanbul: Rota Yayın Yapım Tanıtım, 1998.
- Şeriatî, Ali. *Hac*. İstanbul: Özgün Yayınları, 2006.
- Şulul, Cevher. "İslam Düşüncesinde Zaman Tasavvuru". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2002), 73-88.
- Tirmizî, Muhammed İsa b. Musa İbn Dehhâk. *Sünen-i Tirmizî*. thk. Beşşar Avvâd Maruf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslami, 1998.
- Tosh, John. *Tarihin Peşinde*. çev. Özden Arıkan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2010.
- Türkmen, İsmail. *Yönetsel Zaman ve Yetki Devri Açısından Yönetimde Verimlilik*. Ankara: MPM Yayınları, 1999.
- Vatandaş, Celaleddin. *Tevhid ve Değişim*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2006.
- Vatandaş, Celaleddin. *Yol Ayrımı*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2015.
- Yaşaroğlu, M. Kamil "Vakit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/233-235. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Yaşaroğlu, M. Kamil. "Namaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/350-357. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Yazıbaşı, Muhammed Ali. "Çocukluk Döneminde Din ve Din Eğitiminin Çocuklara Kazandırdıkları". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2017), 309-326.

Yitik, Ali İhsan. "Oruç". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/414-416. Ankara: TDV Yayınları, 2001.

Zengin, Zeki Salih. Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Din Eğitimi. *Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü – Nurullah Altaş. 23-44. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.